

Володимир
МОКЛЯК

ОБ'ЄКТИ
культурної спадщини
Гадяцького району

Володимир
МОКЛЯК

ОБ'ЄКТИ
культурної спадщини
Гадяцького району

УДК 904(477.53)
ББК 63.3(4УКР-4ПОЛ)-7
М74

Видано коштом автора.

При передруку, чи іншому використанні матеріалів, посилання на джерело обов'язкове.

Мокляк В.О.

М74 Об'єкти культурної спадщини Гадяцького району [Текст]: [науковий довідник]/ Мокляк В.О. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2014. – 82 с.: іл.

ISBN 978-966-182-302-9

Пропоноване увазі читача видання є кротким оглядом наявних на території Гадяцького району об'єктів культурної спадщини Гадяччини. Дається коротка характеристика найвідоміших природоохоронних об'єктів, археологічної спадщини, пам'яток історії, архітектури, мистецтва та техніки.

Розраховане на фахівців із охорони культурної спадщини, істориків, краєзнавців, широке коло читачів.

УДК 904(477.53)
ББК 63.3(4УКР-4ПОЛ)-7

ISBN 978-966-182-302-9

© В.О. Мокляк, 2014
© ТОВ «АСМІ», оформлення 2014

ГАДЯЦЬКИЙ РАЙОН

Розташований на Лівобережжі Дніпра у північно-східній частині Полтавської області. Межує із Зінківським, Миргородським, Лохвицьким районами Полтавської та Охтирським, Лебединським і Липоводолинським районами Сумської областей.

Розташований у межах Полтавської рівнини. Територія району поділена на дві частини долиною р. Псел – північно-західну та південно-східну. Північно-західна характеризується підвищеними вододільними плато, що розчленовані мережею річкових долин, глибоких балок та ярів. На південно-східній переважають широкі річкові тераси. Вцілому Гадяцький район лежить у Лівобережно-Дніпровській лісостеповій фізико-географічній провінції.

Головна водна артерія – річка Псел, що перетинає територію району з північного сходу на південний захід. Має допливи – рр. Грунь, Лютенька та Веприк. У його західній частині протікає інша значна водна артерія, що також перетинає гадяцькі землі – р. Хорол. Район має 25 озер та 119 ставків із загальною площею водного дзеркала 401 га. Із ґрунтів найбільш поширені малогумусні чорноземи, що займають 90,2 % території району. Відсоток, що залишився, займають лучно-чорноземні, болотні й торфово-болотні ґрунти. Досить значну територію, 26,1 тис. га займають лісові угіддя – основні деревні породи яких, 60 % від загальної лісової площі – сосна та дуб.

Загальна площа району 1,6 тис. км, або ж 160 000 га.¹

За кліматичними умовами Гадяцький район належить до недостатньо вологої, теплої агрокліматичної зони. Пересічна температура січня $-7,2^{\circ}$, липня $+19,8^{\circ}$. Період із температурою понад $+10^{\circ}$ становить 155 днів. Кількість опадів на рік – 502 мм. Висота снігового покриву 12 – 15 см.²

Кількість населення району згідно з обліковою картою Гадяцького району на офіційному порталі Верховної Ради України – 63.679 тис. осіб (2011), у т.ч. міського – 22,267, сільського 41412. Щільність заселення території – 39,800 осіб на кв. км³.

Гадяцький район утворено 7 березня 1923 р. у складі м. Гадяч, Вельбівської, Лютенської, Рашівської, Сарівської та Краснолуцької волостей колишнього Гадяцького повіту⁴. Район увійшов до складу новоствореної Роменської округи. 3 лютого 1931 р. до Гадяцького району відійшли Березово-Луцька, Венеславівська, Ветхалівська, Качалівська, Лободинська, Нижче-Будаківська, Петрівська, Розбишівська, Ручанська, Середняцька та Червонопрапорівська сільські ради колишнього Комишнянського району. Сам же район згідно з постановою ВУЦВК «Про утворення областей на території УСРР» від 9 лютого 1932 р. став складовою частиною новоутвореної Харківської області. 1937 р. на теренах України відбувається нова адміністративна реформа, метою якої стало розукрупнення областей. Згідно з постановою Центрального Виконавчого Комітету СРСР від 22 вересня 1937 р. Харківська область ділиться на Харківську і Полтавську. З цього часу і аж до осені 1941 р. Гадяцький район перебуває

¹ Електронний ресурс. Режим доступу <http://www.oblrada.pl.ua/index.php/gad-jatskij-rajon>; <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/z7502/A005?rdat1=24.04.2013&rf7571=24742>

² Коваленко Г.М. Гадяцький район // Географічна енциклопедія України. Т. 1: А – Ж. – К.: «Українська Радянська Енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1989. – С. 234, 235; Гадяцький район // Полтавщина: Енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. – К.: «Українська Енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1992. – С. 156 – 158.

³ Електронний ресурс. Режим доступу <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/z7502/A005?rdat1=24.04.2013&rf7571=24742>

⁴ Гадяцький район // Полтавщина: Енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. – К.: «Українська Енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1992. – С. 156.

у складі Полтавської області. У вересні 1941 р., після того як Полтавщина була окупована німецькими військами та запроваджена окупаційна адміністрація, старий адміністративно-територіальний поділ втрачає чинність. Натомість окупанти ділять Полтавщину на 12 округ – гебітів, до складу яких входить по кілька районів. Територія Гадяцького разом із Роменським, Зіньківським та Петрівсько-Роменським районами входить до складу Гадяцького гебіту.⁵ Попередній адміністративно-територіальний поділ відновлюється лише після звільнення Полтавщини у вересні 1943 р.

У січні 1957 р. відбулися нові зміни у складі Гадяцького району – до нього було приєднано територію ліквідованого Петрівсько-Роменського району⁶.

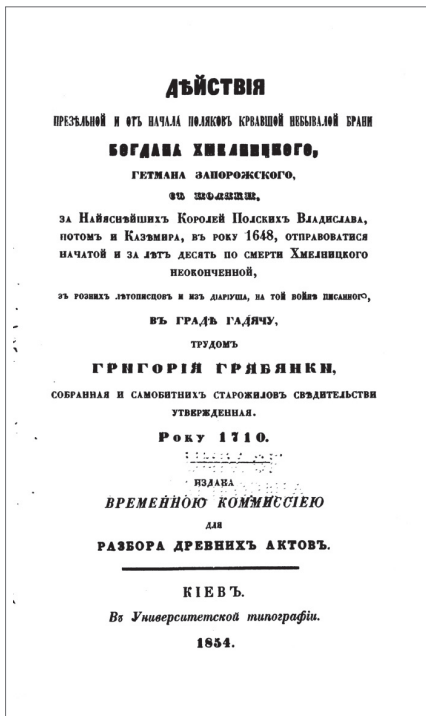
Нині Гадяцький район складається з однієї міської ради із центром у м. Гадяч та 27 сільських рад – Березоволуцької, Біленченківської, Бобрицької, Великобудищанської, Вельбівської, Веприцької, Гречанівської, Качанівської, Книшівської, Краснознаменської, Краснолуцької, Лисівської, Лютенської, Малопобиванської, Мартинівської, Петрівсько-Роменської, Плішивецької, Рашівської, Римарівської, Розбишівської, Ручківської, Сарівської, Сватківської, Середняківської, Соснівської, Харковецької та Ціпківської⁷.

Гадяцький район має надзвичайно багату історію. Зрівнятися її багатством та насиченістю можуть лише м. Полтава та Лубенський і Миргородський райони. У цій короткій публікації немає змоги подати детальний історіографічний огляд літератури, присвяченої Гадяцькій минувшині, тому назвемо лише основні видання. Перш

⁵ Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1948 – 2012 рр.): Довідник з історії адміністративно-територіального поділу / Редкол.: Білоус Г.П., Білоусько О.А., Гудим В.В. та ін.; Упоряд. Васильєва Ю.О., Жук В.Н., Коротенко В.В. та ін. – 2-е вид. переробл. і доповн. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. – С. 46 – 66.

⁶ Гадяцький район // Полтавщина: Енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. – К.: «Українська Енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1992. – С. 156.

⁷ Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1948 – 2012 рр.): Довідник з історії адміністративно-територіального поділу / Редкол.: Білоус Г.П., Білоусько О.А., Гудим В.В. та ін.; Упоряд. Васильєва Ю.О., Жук В.Н., Коротенко В.В. та ін. – 2-е вид. переробл. і доповн. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. – С. 342 – 343.

Титульний аркуш видання літопису
 гадяцького полковника Григорія
 Грабянки 1854 р. видання.

за все це унікальне джерело із історії Гадяцького краю і не лише його, а й усієї України доби козаччини. Це створений у серці Гадяцького полку, полковому місті Гадяч полковником Гадяцького козацького полку Григорієм Івановичем Грабянкою твір під назвою «Действия презельной и от начала поляков кравашей брани Богдана Хмельницкого, гетмана запорожского, с поляки, за Найяснейших Королей Польских Владислава, потом и Каземира, в року 1648, отпраоватися начатой и за лет десять по смерти Хмелницкого неоконченной, з розних летописцов и из диаруша, на той войне писаного». В літературі воно відоме як «Літопис Григорія Грабянки»⁸. Власне це першоджерело. І не роблячи загального огляду джерел із історії

⁸ Действия презельной и от начала поляков кравашей брани Богдана Хмельницкого, гетмана запорожского, с поляки, за Найяснейших Королей Польских Владислава, потом и Каземира, в року 1648, отпраоватися начатой и за лет десять по смерти Хмелницкого неоконченной, з розних летописцов и из диаруша, на той войне писаного в граде Гадячу трудом Григория Грабянки, собранная и самобитных старожилос свидетельстви утвержденная. Року 1710. – К.: В университетской типографии, 1854. – XXX+IV+374+VI с.; Григория Грабянки *Дѣйствія презѣльной брани Богдана Хмельницкого* / Вступ Ю. Луценка. – Український Науковий інститут Гарвардського Університету, 1990. – LXXXVIII+588 с. – (Гарвардська бібліотека давнього українського письменства. Корпус текстів. Т. IX); *Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки* / Перекл. із староукр. Р.Г. Іванченка. – К.: Т-во «Знання», 1992. – 192 с.; *Гісторія... Г. Грабянки. Літописъ краткій... / Упоряд. В.М. Мойсієнко.* – Житомир, 2001. – 280 с. – (Пам'ятки української мови XVIII ст.).

Гадяччини, згадуємо його тут лише тому, що воно було створене в самому Гадячі.

З історичних досліджень найперше назвемо роботу М.І. Арндаренка «Записки о Полтавской губернии»⁹. Фактично це перша спроба синтетичного опису території Полтавської губернії з екскурсом у природу, історію, етнографію. Один із розділів дослідження присвячений Гадяцькому повіту¹⁰. Певні аспекти історії Гадяччини розглядав у своєму дослідженні «Прошлое Полтавской территории» і відомий український історик Л.В. Падалка¹¹. Досить об'ємним є розділ присвячений Гадяцькому району, в Полтавському томі історії міст і сіл України, що побачив світ у 1967 р.¹² Значним здобутком у галузі краєзнавства став вихід «Довідника з археології України. Полтавська область», в якому вперше було зібрано інформацію про відомі пам'ятки археології Полтавщини, у т.ч. і Гадяцького району¹³. Підготовлений він був відомими дослідниками минувшини України й Полтавського краю Г.О. Сидоренко, Є.В. Махно та Д.Я. Телегіним.

За радянського часу харківським видавництвом «Прапор» у 1985 р. було видруковано підготовлений місцевим краєзнавцем

⁹ Арндаренко Н.И. *Записки о Полтавской губернии составленние в 1846 году. В трех частях. Ч. I. – Полтава: В типогр. Губернск. Правления, 1848. – 192 с.; Арндаренко Н.И. Записки о Полтавской губернии составленние в 1846 году. В трех частях. Ч. II. – Полтава: В типогр. Губернск. Правления, 1849. – IV+384 с.; Арндаренко Н.И. Записки о Полтавской губернии составленние в 1846 году. В трех частях. Ч. III. – Полтава: В типогр. Губернск. Правления, 1852. – 434+48 с.*

¹⁰ Арндаренко Н.И. *Записки о Полтавской губернии составленние в 1846 году. В трех частях. Ч. III. – Полтава: В типогр. Губернск. Правления, 1852. – 434+48 с. – С. 139 – 158.*

¹¹ Падалка Л.В. *Прошлое Полтавской территории и ее заселение: Исследования и материалы с картами. – Полтава: Т-во Печатного Дела (тип. Бів. Дохмана), 1914. – X+236 с., ил.*

¹² *Історія міст і сіл Української РСР: Полтавська область / Голов. ред. кол. Тронько П.Т., Бажан М.П., Білодід І.К. та ін.; Ред. кол. Буланій І.Т., Бардик Г.С., Бевзо О.А. та ін. – К.: Голов. Ред. УРЕ, 1967. – С. 145 – 195.*

¹³ Сидоренко Г. О. *Довідник з археології України : Полтавська область / Г. О. Сидоренко, Є. В. Махно, Д. Я. Телегін; Ін-т археол. АН УССР; УТОПІК. – К. : Наукова думка, 1982. – 108 с., 2 карти. – С. 41 – 43.*

Анатолієм Якимовичем Панасенком путівник по м. Гадячу – «Гадяч. Путівник»¹⁴. Тут необхідно зауважити, що докладно розглядаючи радянську історію міста, автор, слідуючи ідеологічній тезі «Ми наш, ми новий мир постробим...», фактично майже не згадує про історію Гадяччини до 1917 р., а якщо щось і пише про ранній період історії краю, то більш ніж коротко і лише те, що вписувалося в прокрустове ложе радянської історичної науки. Друга книга цього ж автора – «Гадяч. Історико-краєзнавчий нарис»¹⁵ видрукувана в Гадяцькій районній друкарні вже в роки незалежної України в 1992 р. І це одразу помітно. Зникли цензурні та ідеологічні лещата. Автор намагається хоча б і коротко та з точки зору комуністичної ідеології але все ж дає коротку розповідь про історію рідного міста до 1917 р.

Значною подією в розвитку історичного краєзнавства Полтавського регіону і Гадяччини у т.ч. став вихід у 1992 р. в світ енциклопедичного довідника «Полтавщина»¹⁶ за редакцією А.В. Кудрицького, багато сторінок якого присвячено Гадяцькій землі.

Ряд книг із історії Гадяцького району зусиллями гадяччан побачив уже в ХХІ столітті. Перш за все це презентаційне видання «Літопис землі Гадяцької»¹⁷, яке попри свій презентаційний характер містить досить цікаву інформацію про Гадяцький край.

Унікальним за інформативністю є тритомник, підготовлений уродженцем м. Гадяч Володимиром Степановичем Костюком: «Гадяч у старовинній листівці»¹⁸, «Гадяч. Краєзнавчі розвідки»¹⁹ та «Гадяч. Гетьманська столиця та незагойні рани України»²⁰. У названих

¹⁴ Панасенко А.Я. *Гадяч. Путівник*. – Харків: «Прапор», 1985. – 56 с., іл.

¹⁵ Панасенко А.Я. *Гадяч: Історико-краєзнавчий нарис*. – Гадяч, 1992. – 122 с., іл.

¹⁶ *Полтавщина: Енцикл. довідник / За ред. А. В. Кудрицького*. – К.: «Укр. Енцикл. ім. М. П. Бажана», 1992. – 1024 с., іл.

¹⁷ *Літопис землі Гадяцької / Керівник проекту Омельченко О.; Голов. ред. Омельченко Л.* – Полтава: «Артполіграфсервіс», 2004. – 120 с., іл.

¹⁸ Костюк В.С. *Гадяч у старовинній листівці*. – К.: «КВІЦ», 2007. – 96 с. іл.

¹⁹ Костюк В.С. *Гадяч. Краєзнавчі розвідки (Книга друга)*. – К.: КВІЦ, 2010. – 96 с., іл.

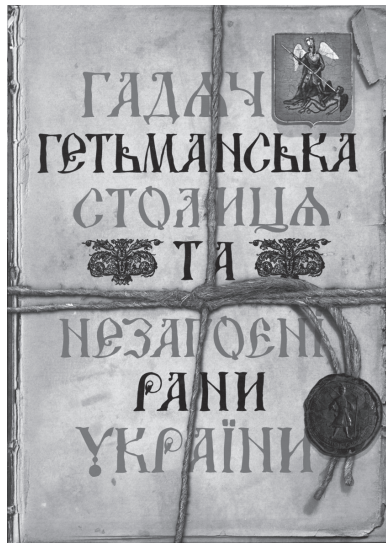
²⁰ Костюк В.С. *Гадяч. Гетьманська столиця та незагойні рани України (Книга третя)*. – К.: КВІЦ, 2013. – 150 с., іл.

виданнях автор із великою любов'ю і шанобою до славного минулого зібрав величезний і, без перебільшення, унікальний матеріал із історії рідного міста. Це – історичні факти, листівки, фотографії. Загалом книги справляють враження неймовірного пієтету автора перед історією краю, в якому він народився.

Із загальноісторичних досліджень, що побачили світ в нинішньому столітті в Україні, в даному випадку назвемо лише одне – книгу Петра Кулаковського «Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618 – 1648)»²¹.

І останньою квіткою у цьому історичному вінку мала б стати книга «Гадяччина. Історія краю»²², що побачила світ у видавництві «Гадяч» у 2013. Мала б, якби не втручання невідомого «редактора» в авторський текст, що вирізав чималі шматки тексту із нарисом про історичний період ХХ ст. та національно-визвольні змагання українського народу та його боротьбу за незалежність.

І, нарешті, до цього переліку необхідно додати ще кілька видань, що розповідають про історію конкретних сіл Гадяцького району. Першою в цьому ряду стала книга І. Чайки «Дзвони над Лютенькою»²³, що уже витримала кілька видань. Другим виданням у 2010 р. прийшла до читача книга іншого відомого краєзнавця

Обкладинка книги В.С. Костюка «Гадяч гетьманська столиця та незагоєні рани України» (Київ, 2013).

²¹ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618 – 1648). – К.: «Темпора», 2006. – 496 с, іл.

²² Гадяччина: Історія краю / Авт. колектив: Пустовіт Т.П., Ревезук В.Я., Сердюк І.О., та інші. – Гадяч: видавництво «Гадяч», 2013. – 218 с., іл.

²³ Чайка І. Дзвони над Лютенькою. – Гадяч: Видавництво «Гадяч», 2001. – 438 с.

О. Кривка «Історія села Веприк на Полтавщині»²⁴. Наступного року – книга краєзнавця І. Опришка «Звичайне українське село Петрівка-Роменська»²⁵ та науковий збірник «Олена Пчілка і Гадяч».²⁶ І, нарешті, завершує цей вінок краєзнавчої літератури книга С. Харадзе та О. Мостового «Село Сари. Крізь товщу століть. Гадяцький район. Полтавська область».²⁷

Зробивши такий короткий історіографічний огляд видань з історії Гадяцького району, перейдемо до нашої книги «Звід пам'яток історії та культури України» Гадяцький район. Про необхідність такого видання вперше заговорили понад 30 років тому. Перший офіційний документ стосовно його підготовки з'явився 3 вересня 1982 р.²⁸ Тоді ж були розпочаті й роботи з підготовки даного видання. Однак після завершення роботи над першою редакцією Полтавського тому через економічну кризу подальша праця в цьому напрямку була зупинена й відновлена лише в наш час у 2007 р.²⁹ Саме цього року побачив світ том, присвячений культурній спадщині Новосанжарського району³⁰. З того часу підготовлено і видруковано томи, присвячені об'єктам історико-культурної спадщини Великобагачанського, Диканського, Лохвицького, Решетилівського, Пирятинського, Семенівського районів та Комсомольської міської ради Полтавської області³¹. Гадяцький том став наступним.

²⁴ Кривко О.І. *Історія села Веприк на Полтавщині*. – 2-е вид. переробл. і доповн. – Гадяч, видавництво Гадяч, 2010. – 468 с., іл.

²⁵ Опришко І.М. *Звичайне українське село Петрівка-Роменська*. – Гадяч, видавництво Гадяч, 2013. – 204 с., іл.

²⁶ Олена Пчілка і Гадяч. *Наук. збірник*. – Київ, 2010. – 96 с., іл.

²⁷ Харадзе С.О., Мостовий О.І. *Село Сари. Крізь товщу століть. Гадяцький район. Полтавська область*. – Гадяч, видавництво Гадяч, 2011. – 200 с., іл.

²⁸ *Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Новосанжарський район*. – Полтава: «Дивосвіт», 2007. – С. 5.

²⁹ Там само. – С. 5 – 11.

³⁰ *Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Новосанжарський район*. – Полтава: «Дивосвіт», 2007. – 178 с., іл.

³¹ *Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Великобагачанський район*. – Полтава: «Полтавський літератор», 2010. – С. 204 с., іл.; *Звід*

На території Гадяцького району Полтавської області виявлено 496 об'єктів історико-культурної спадщини та природоохоронних об'єктів. У т.ч. 48 природоохоронних об'єктів, 146 пам'яток археології, 301 пам'ятку історії, 4 мистецтва, 26 архітектури, 2 техніки. Частина з них – а саме 19, комплексні, тобто одночасно є пам'ятками археології та історії, історії та архітектури, історії та техніки і т.п. Таким чином, якщо розташувати їх за кількісною ознакою, то найбільше матимемо пам'яток історії, наступними будуть пам'ятки археології, архітектури, мистецтва та техніки.

Однак, розглянемо їх у логічному порядку. Тож першими маємо 48 природоохоронних об'єктів. Перш за все це Гадяцький регіональний ландшафтний парк, північна межа якого проходить по лінії сс. Гречанівка – Максимівка – Сватки – Бірки – Великі Будища – Плішивець. Західна: по правих берегах рр. Грунь (Римарівка – Красна Лука – Хитці) та Псел (м. Гадяч – Малі Будища – Сари – Саранчина Долина – Рашівка – Лисівка – Перевіз – Мала Обухівка – Перевіз). Східна: по лівому березі Псла (Бобрик – Веприк – Вельбівка – Со-снівка – Млини – Лютьенка). Південною межею є заповідне урочище «Безвіднянське». Загальна площа природоохоронного об'єкту 12803,3 га. Він включає в себе масиви соснових і мішаних лісів на лівому березі р. Псел, широколистяні на правому та заплаву р. Псел з прилеглими лучними і заболоченими ділянками. Флора об'єкту нараховує близько 900 видів, із яких близько 90 є раритетними. Різноманітний і тваринний світ який налічує до 311 видів наземних хребетних. Уцілому Гадяцький регіональний парк не лише виконує

пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Диканський район. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. – С. 360 с., іл.; Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Лохвицький район. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. – С. 440 с., іл.; Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Решетилівський район. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2010. – С. 214 с., іл.; Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Пирятинський район. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2013. – С. 412 с., іл.; Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Семенівський район. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2013. – С. 396 с., іл.; Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Комсомольська міська рада. – К.-Полтава: «Полтавський літератор», 2008. – С. 148 с., іл.

екологічні та рекреаційні функції, а й є стабілізатором мікроклімату та регулятором ґрунтових вод і підтримання гідрорежиму р. Псла.³²

Досить цікавою, але недостатньо вивченою є комплексна пам'ятка природи «Садиба», що в с. Тимофіївка. Створена вона з метою збереження паркового комплексу на колишній садибі поміщика О.Т. Богаєвського з декоративними насадженнями у поєднанні із мальовничим ставом і схилом із степовим різнотрав'ям. Загальна

³² Байрак О. Сучасний стан та перспективи розбудови регіональної екомережі Полтавської області // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Серія «Екологія. Біологічні науки». – Полтава, 2008. – Випуск 5(63). – С. 99 – 109; Байрак О.М., Стецюк Н.О. Атлас рідкісних і зникаючих рослин Полтавщини. – Полтава: Верстка, 2005. – С. 11, 27, 31, 32, 35-37, 39, 40, 43, 65, 68, 73, 111, 126, 158, 170, 171, 175, 176, 178, 180, 186, 187, 189, 196, 199, 213, 215; Гапон С. Еколого-ценотичні та флористичні особливості мохоподібних проєктованого регіонального ландшафтної парку «Гадяцький! (Полтавська область) // Екологія. Біологічні науки. Збірник наукових праць. – Полтава, 2009. – Вип. 1 – С. 11 – 16; Смоляр Н.О., Ханнанова О.Р. Оздоровчо-рекреаційний потенціал природних ресурсів проєктованого регіонального ландшафтної парку «Гадяцький» (Полтавська область) // Навколишнє середовище і здоров'я людини: Матеріали IV Всеукраїнського науково-практичного семінару. – Полтава: ПНПУ, 2011. – С. 80 – 85; Стецюк Н.А. Флоросозологическая характеристика проєктированного регионального ландшафтної парку «Гадяцкий» (Украина, Полтавская область) // Структурно-функциональная организация и динамика растительного покрова: Матеріали Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. – Самара, 2011. – С. 56 – 59; Стецюк Н.О., Гапон С.В., Беседіна І.С., Слюсар М.В. Загальні показники біорізноманітності проєктованого регіонального ландшафтної парку «Гадяцький» (Полтавська область) // Біорізноманіття: теорія, практика та методичні аспекти вивчення в загальноосвітній та вищій школі (присвячується 120-річчю від дня народження М.І. Вавилова) / За ред. М.В. Гриньової. – Полтава: Друкарська майстерня, 2008. – С. 256 – 261; Торняк М.Ф., Дудко В.Г. Перлина Лівобережного Лісостепу – проєктований регіональний ландшафтної парк «Гадяцький». Буклет. – Гадяч: «Гадяч», 2004. – 8 с.; Ханнанова О.Р. Перспективи створення регіонального ландшафтної парку «Гадяцький» (Полтавська область) – Екологічна безпека держави: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції студентів та аспірантів. – К., 2008. – С. 225 – 226; Ханнанова О.Р. Флорофонд лікарських рослин регіонального ландшафтної парку «Гадяцький» (Полтавська область) // Навколишнє середовище і здоров'я людини: Матеріали VI Всеукраїнського науково-практичного семінару. – Полтава, 2013. – С. 93 – 98; Червона книга України: Тваринний світ / за ред. І.А. Акімова – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – С. 397, 405, 422, 442, 462, 471, 539.

її площа 15, 32 га.³³ До складу об'єкту входять липова (із 114 лип), кленова (із 40 кленів), дубова (із 13 дубів) та бузкова алеї. Створені також декоративні насадження із осокорів, лип, кленів. Є молоді насадження. Загалом флора пам'ятки нараховує близько 150 видів рослин.

На території району в різний час створено три ландшафтних заказники місцевого значення: Весело-Мирське (с. Гречанівка), Рашівський (с. Рашівка) та Пісоцько-Конькове (с. Соснівка).

Перший із них розкинувся на схилах балки в околицях с. Гречанівка, на території якої добре збереглася характерна для Лівобережного Лісостепу лучно-стєпова рослинність. Це одна з найпівнічніших ділянок лучного стєпу на Полтавщині. На території заказника виявлено близько 500 представників царства флори, 25 із яких є раритетними, у т.ч. занесених не лише до Червоної книги України, а й до Світового та Європейського Червоних списків. Зустрічаються також раритетні представники фауністичного комплексу. Такі як гадюка стєпова, боривітер звичайний, сиворакша, часничниця звичайна та ін.³⁴

Наступний, в околицях с. Рашівка – Рашівський ландшафтний заказник площею 460, 9 га створений з метою збереження цінних водно-болотних угідь заплави р. Псел і представляє заплавні природні комплекси. Флора заказника нараховує 450 видів, у т.ч. черво-

³³ Андрієнко Т.Л., Байрак О.М., Залудяк М.І. та ін. *Заповідна краса Полтавщини*. – Полтава: ІВА «Астрєя», 1996. – С. 158, 180; *Природно-заповідний фонд Української СРСР: Реєстр-довідник / За ред. М.А. Воїнствєнського*. – К.: Урожай, 1986. – С. 113.

³⁴ Байрак О.М., Стецюк Н.О. *Атлас рідкісних і зникаючих рослин Полтавщини*. – Полтава: Верстка, 2005. – С. 35 – 37, 40, 43, 90, 96, 98, 99, 105, 123, 143, 158, 166, 167, 170 – 172, 180, 213, 215; Стецюк Н. *Еколого-ценотична та флористична характеристика осередків раритетної фіторізноманітності на території Гадяцького району (Полтавська область) // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка*. – Серія «Екологія. Біологічні науки». – Випуск 5 (63). – Полтава, 2008. – С. 118 – 126; *Червона книга України: Рослинний світ / за ред. Я.П. Дідуха* – К.: Глобалколсалтинг, 2009. – С. 75, 244, 257, 438, 552, 553, 566, 783; *Червона книга України: Тваринний світ / за ред. І.А. Акімова* – К.: Глобалколсалтинг, 2009. – С. 397.

нокнижних та регіональнорідкісних. Фауністичний комплекс заказника включає понад 30 раритетних видів³⁵.

І наразті третій – Пісоцько-Коньковий в околицях с. Соснівка площею 204,4 га був створений для збереження цінних ландшафтів заплави лівого берега р. Псел із лучно-болотними, лісовими природними комплексами та чисельними старичними озерами з прибережно-водною та водною рослинністю. Територія заказника – типовий заплавний комплекс р. Псел. Флористичний комплекс об'єкту нараховує близько 500 видів, частина з яких занесена до Червоної книги України. Має також різноманітну фауну з представниками Червоної книги України.³⁶

Є на території району й два гідрологічних заказники місцевого значення – «Артополот» в околицях с. Краснознаменка та «Болото Моховате» в околицях с. Хитці.

Гідрологічний заказник місцевого значення «Артополот» площею 88 га знаходиться в улоговині, що є не чим іншим, як заплавою р. Артополот, що влітку пересихає та зайнята угрупованнями лучно-болотної рослинності та є типовим високотравним болотом.

³⁵ Байрак О.М., Стецюк Н.О. Атлас рідкісних і зникаючих рослин Полтавщини. – Полтава: Верстка, 2005. – С. 31, 86, 104, 147, 162, 170, 172, 176; Зелена книга України / Під заг. ред. члена-кореспондента НАН України Я.П. Дідуха. – К.: Альтерпрес, 2009. – С. 315, 316; Стецюк Н. Еколого-ценотична та флористична характеристика осередків раритетної фіторізноманітності на території Гадяцького району (Полтавська область) // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. – Серія «Екологія. Біологічні науки». – Випуск 5 (63). – Полтава, 2008. – С. 118 – 126; Стецюк Н.О., Яловець Ю.М. Характеристика фіторізноманітності ландшафтного заказника «Рашиївський» Гадяцького району Полтавської області // Сучасні проблеми природних наук: Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Ніжин: НДУ, 2010. С. 16 – 17.

³⁶ Андрієнко Т.Л., Байрак О.М., Залудяк М.І. та інші. Заповідна краса Полтавщини. – Полтава: ІВА «Астрєя», 1996. – С. 106, 157, 176; Байрак О.М., Стецюк Н.О. Атлас рідкісних і зникаючих рослин Полтавщини. – Полтава: Верстка, 2005. – С. 31, 48, 82, 86, 176, 226; Стецюк Н.О. Еколого-ценотична та флористична характеристика осередків раритетної фіторізноманітності Гадяцького району (Полтавська область) // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. – Серія «Екологія. Біологічні науки». – 2008. – Випуск 5 (63). – С. 118 – 126.

Основну площу заказника займають угруповання низинних боліт і болотистих лук. Царство флори нараховує близько 250 видів рослин. Тваринний світ представлений 8 червонокнижними видами такими як луні польовий, лучний і степовий, журавель сірий, кульон (кроншнеп) великий та ін. і 15 регіонально рідкісними видами. Заказник виступає як стабілізатор мікроклімату, регулятор ґрунтових вод, водного режиму річок і джерел та місце відновлення і розмноження флори і фауни.³⁷

Другий природоохоронний об'єкт цієї групи – «Болото Моховате» знаходиться в околицях с. Хитці площею 34,1 га створений із метою збереження цінного болотного природного комплексу, котрий є місцем гніздування та перебування під час міграції птахів біляводного фауністичного комплексу. Північну сторону об'єкту займає водне плесо, а південну – високотравне типове для Лісостепу болото із фрагментами чагарникових угруповань та сфагнових ділянок. Флористичне різноманіття об'єкту нараховує близько 300 видів рослин, у т.ч. і представників Червоної книги України та регіонально рідкісних видів. Представники Червоної книги України зустрічаються і серед фауністичного комплексу – луні лучний, польовий і степовий, кульон (кроншнеп) великий, крех довгоносий, гоголь, журавель сірий; регіонального списку – чапля біла велика, лебідь-шипун, кібчик, мородунка, турухан та ін. Заказник є стабілізатором мікроклімату та регулятором ґрунтових вод і водного режиму регіону³⁸.

³⁷ Андрієнко Т.Л., Байрак О.М., Залудяк М.І. та ін. *Заповідна краса Полтавщини*. – Полтава: ІВА «Астрей», 1996. – С. 157, 175; *Природно-заповідний фонд Української СРСР: Реєстр-довідник / За ред. М.А. Воїнственського*. – К.: Урожай, 1986. – С. 112.; *Регіональна екомережа Полтавщини / Під заг. ред. О.М. Байрак*. – Полтава: Верстка, 2010. – С. 105 – 107, додаток С. 3; *Червона книга України: Тваринний світ / за ред. І.А. Акімова* – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – С. 420 – 422, 442, 455, 531, 532, 539.

³⁸ Стецюк Н.О. *Еколого-ценотична та флористична характеристика осередків раритетної фіторізноманітності Гадяцького району (Полтавська область) // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка*. – Серія «Екологія. Біологічні науки». – 2008. – Вип. 5 (63). – С. 118 – 126; *Червона книга України: Рослинний світ / Під заг. ред. члена-кореспондента НАН України Я.П. Дідуха*. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – С. 166, 168, 422; *Червона книга*

Досить чисельна на території Гадяцького району група ботанічних заказників. Усі вони відносяться до категорії природоохоронних об'єктів місцевого значення. Це «Гадяцький бір» в с. Вельбівка, «Дубина» та «Книшівська гора» в с. Книшівка, «Русиново-Дубина» в с. Краснознаменка, «Великий ліс» в с. Плішивець, «Жуківщина» та «Саранчина долина» в с. Сари, «Терновий кущ» в с. Соснівка та «Зозулинцеві Луки» в с. Хитці.

Ботанічний заказник місцевого значення «Саранчина долина» біля с. Сари.

Ботанічний заказник «Гадяцький бір» в с. Вельбівка площею 403 га розташований

на території Вельбівського лісництва, в геоботанічному відношенні репрезентований масивом заплавної діброви вздовж р. Псел аж до самого руслу. Названий масив є типовим, добре збереженим заплавленим лісом із характерною рослинністю та флорою, якої тут налічується близько 400 видів у т.ч. і червонокнижних. У заказнику також представлені види тварин, що також занесені до Червоної книги України чи є регіонально рідкісними.³⁹

У Краснолуцькому лісництві (с. Книшівка) розкинувся ботанічний заказник «Дубина» площею 103 га, який представляє лісовий масив правого корінного берега р. Псел, деревостани якого утворе-

України: Тваринний світ / Під заг. ред. члена-кореспондента НАН України І.А. Акімова. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – С. 413, 416, 420, 421, 422, 442, 455, 539.

³⁹ Байрак О.М., Стецюк Н.О., Криворучко Т.В., Грицай І.А. Історія створення ботанічних та ландшафтних заказників у Полтавській області // Природоохоронний рух на Полтавщині. Матеріали науково-практичної конференції. – Полтава: Верстка, 2006. – С. 48-54; Стецюк Н.О. Еколого-ценотична та флористична характеристика осередків раритетної фіторізноманітності Гадяцького району (Полтавська область) // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. – Серія «Екологія. Біологічні науки». – 2008. – Випуск 5 (63). – С. 118-126.

ні дубом звичайним, ясенем звичайним, липою серцелистою, кле-
нами гостролистим і польовим, в'язом гладеньким, тополею білою,
грушею звичайною та яблунею лісовою. Флора заказника нараховує
близько 350 видів, у т.ч. 2 регіонально рідкісних та 15 раритетними
видами тварин.⁴⁰

У цьому ж лісництві й селі знаходиться інший ботанічний за-
казник місцевого значення – «Книшівська гора» площею 159 га, що
був створений з метою збереження іншого лісового масиву правого
корінного берега р. Псла. Флора об'єкту нараховує близько 300 видів
рослин, у т.ч. 3 регіонально рідкісні. У складі фауністичного комп-
лексу 18 видів раритетних тварин.⁴¹

Ботанічний заказник місцевого значення «Русиново-Дубина»,
що в околицях с. Краснознаменка, площею 13,8 га простягнувся
вдоль автошляху м. Гадяч – м. Лохвиця і є не чим іншим, як ділян-
кою притерасної частини заплави р. Хорол, зайнятою вільшняком
та смугою болотного високотрав'я з розрідженою вільхою. У скла-
ді флори близько 300 видів рослин, серед яких регіонально рідкісні
види. Досить різноманітний фауністичний комплекс із представни-
ками Червоної книги України та регіонального списку.⁴²

⁴⁰ Андрієнко Т.Л., Байрак О.М., Залудяк М.І. та ін. Заповідна краса Полтав-
щини. – Полтава: ІВА «Астрєя», 1996. – С. 157, 176; Байрак О.М., Стецюк Н.О.,
Криворучко Т.В., Грищай І.А. Історія створення ботанічних та ландшафтних заказ-
ників у Полтавській області // Природоохоронний рух на Полтавщині: Матеріали
науково-практичної конференції. – Полтава: Верстка, 2006. – С. 50, 53; Регіональна
екомережа Полтавщини / Під заг. ред. О.М. Байрак. – Полтава: Верстка, 2010. – до-
даток С. 4.

⁴¹ Андрієнко Т.Л., Байрак О.М., Залудяк М.І. та ін. Заповідна краса Полтавщи-
ни. – Полтава: ІВА «Астрєя», 1996. – С. 157, 176; Байрак О.М., Стецюк Н.О. Атлас
рідкісних і зникаючих рослин Полтавщини. – Полтава: Верстка, 2005. – С. 137, 170,
172; Червона книга України: Тваринний світ/ за ред. І.А. Акімова – К.: Глобалконсал-
тинг, 2009. – С. 426, 428, 462, 539.

⁴² Андрієнко Т.Л., Байрак О.М., Залудяк М.І. та інші. Заповідна краса Полтав-
щини. – Полтава: ІВА «Астрєя», 1996. – С. 109, 157, 177; Зелена книга України / Під
заг. ред. члена-кореспондента НАН України Я.П. Дідуха. – К.: Альтерпрес, 2009. –
С. 317–318; Червона книга України: Тваринний світ/ Під заг. ред. члена-кореспондента
НАН України І.А. Акімова. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – С. 405, 462, 539.

На правому березі р. Псел, біля с. Плішивець знаходиться інший ботанічний заказник «Великий ліс» площею 182 га, що є лісовим масивом на правому березі р. Псла. На його території збереглися дуби віком до 200 років зі стовбурами 0,9 – 1,2 м. в діаметрі. Загалом лісовий ценоз об'єкту має типову структуру та флористичний склад, характерний для корінних дібров Лівобережного Лісостепу. Рослинний світ заказника налічує близько 350 видів та має досить різноманітний фауністичний склад.⁴³

В околицях с. Сари розташовані аж два ботанічних заказники місцевого значення – «Жуківщина» та «Саранчина долина». Перший займає територію в 141 га. Другий – 275,6 га. Заказник «Жуківщина» створено з метою збереження лісового масиву в долині р. Псел із типовими кленово-липово-дубовими угрупованнями. На його території зустрічаються дуби віком близько 150 років та до 1 м у діаметрі. Лісовий ценоз, як і в попередньому випадку, має типову структуру та флористичний склад корінних дібров, характерних для Лівобережного Лісостепу. Флора нараховує близько 400 видів, у т.ч. раритетних. На території заказника зустрічаються раритетні види – представники фауністичного комплексу.⁴⁴

Те ж саме можна сказати і про «Саранчину долину», але із тією відмінністю, що тут масив кленово-липово-дубового лісу з віковими дубами до 200 років та діаметром стовбурів 0,9 – 1,2 м. Загалом царство флори, враховуючи червонокнижних та регіонально рідкісних представників, нараховує близько 350 видів. Фауна досить різноманітна з представниками червонокнижних та регіонально рідкісних видів.⁴⁵

⁴³ Андрієнко Т.Л., Байрак О.М., Залудяк М.І. та інші. Заповідна краса Полтавщини. – Полтава: ІВА «Астрєя», 1996. – С. 157, 176; Стецюк Н.О. Еколого-ценотична та флористична характеристика осередків раритетної фіторізноманітності Гадяцького району (Полтавська область) // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка. – Серія «Екологія. Біологічні науки». – 2008. – Вип. 5 (63). – С. 118 – 126.

⁴⁴ Андрієнко Т.Л., Байрак О.М., Залудяк М.І. та ін. Заповідна краса Полтавщини. – Полтава: ІВА «Астрєя», 1996. – С. 157, 176.

⁴⁵ Байрак О.М., Стецюк Н.О., Криворучко Т.В., Грицай І.А. Історія створення ботанічних та ландшафтних заказників у Полтавській області // Природоохоронний рух на Полтавщині. Матеріали науково-практичної конференції. – Полтава:

Ботанічний заказник місцевого значення «Терновий куш» біля с. Соснівка у Лютенському лісництві має площу 563,7 га і репрезентує заплавно-борову ділянку на лівому березі р. Псел, зайняту різновіковими лісокультурами сосни звичайної, на деяких ділянках – похідними дубово-сосновими ценозами, а на заплаві та уступі борової тераси – лучно-болотними ділянками. Лісокультури штучного походження. Наукову цінність представляють похідні мішанолісові ценози. На окремих ділянках сформовані малинники та ожинники. Трав'янистий покрив злаковий або орляків. Флора нараховує близько 550 видів, у т.ч. червонокнижних та занесених до Зеленої книги України. Зустрічаються раритетні види тварин.⁴⁶

І, нарешті, останній представник цієї категорії природоохоронних об'єктів «Зозулинцеві Луки» в околицях с. Хитці. Площа 44,5 га. Територія заказника – лучний заплавний комплекс на лівому березі р. Грунь з багатим

Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення «Дубова алея» в с. Максимівка.

Верстка, 2006. – С. 48 – 55; Стецюк Н.О. Еколого-ценотична та флористична характеристика осередків раритетної фіторізноманітності Гадяцького району (Полтавська область) // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. – Серія «Екологія. Біологічні науки». – 2008. – Випуск 5 (63). – С. 118 – 126.

⁴⁶ Зелена книга України / Під заг. ред. члена-кореспондента НАН України Я.П. Дідуха. – К.: Альтерпрес, 2009. – С. 315 – 318; Стецюк Н. Еколого-ценотична та флористична характеристика осередків раритетної фіторізноманітності на території Гадяцького району (Полтавська область) // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. – Серія «Екологія. Біологічні науки». – Вип. 5 (63). – Полтава, 2008. – С. 118 – 126; Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я.П. Дідуха – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – С. 127, 212; Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І.А. Акімова – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – С. 405, 425, 426, 428, 442, 462, 477, 539, 543.

різнотрав'ям та місцезнаходженням багаточисельної популяції зозульок м'ясочервоних і Фукса, що занесені до Червоної книги України, регіонально-рідкісних та цінних лікарських рослин. У складі флори близько 350 видів рослинного світу. Має досить різноманітну фауну. Виступає стабілізатором мікроклімату, регулятором ґрунтових вод та водного режиму р. Грунь, виконує екологічні та рекреаційні функції.⁴⁷

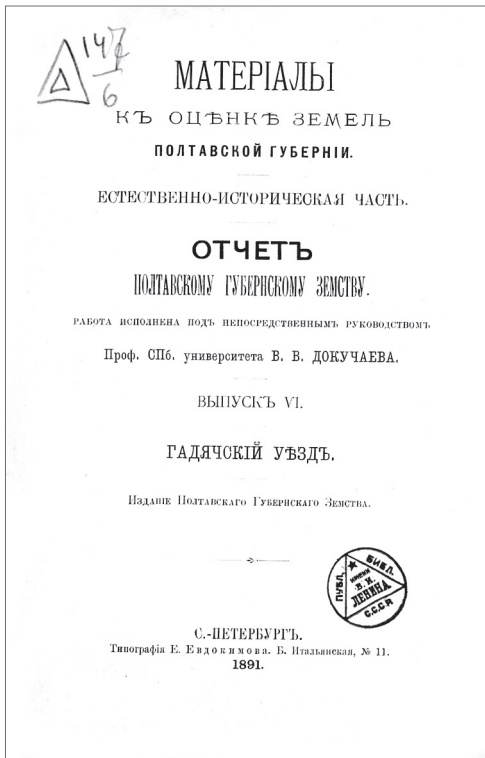
Наступна група природоохоронних об'єктів – заповідні урочища. Таких у нас 16 – «Перевалкове» та «Яри-Загатки» (с. Березова Лука), «Масюкове» (с. Бобрик), «Гадяцький бір» (два з однаковою назвою, с. Вельбівка), «Гадяцький бір» та «Гай-Займи» (с. Веприк), «Діброво-Кобрієве» (с. Гречанівка), «Сосновий гай» (с. Красна Лука), «Голотовщина» (с. Лисівка), «Безвіднянське» (с. Лютенька), «Забрід» (с. Петрівка-Роменська), «Шпакове» (с. Розбишівка), «Лагузин яр» (с. Сватки), «Терновий кущ» (с. Соснівка) та «Гнилуша» (с. Червоний Кут).

На території Гадяцького району налічується також 16 ботанічних пам'яток природи місцевого значення – урочище «Галочка» (м. Гадяч), «Гадяцький бір» (с. Вельбівка), «Березовий гайок» (с. Веприк), «Краснолуцький гай» та «Дуби черешчаті» (с. Красна Лука), «Дубова алея» (с. Максимівка), «Дуб черешчатий» (м. Гадяч (2), сс. Великі Будища, Краснознаменка, Максимівка, Римарівка, Тимофіївка та Хитці), «Липа дрібнолиста» (с. Лисівка), «Липа» (с. Сарі).

Наступною групою історико-культурної спадщини Гадяцького району є пам'ятки археології. На превеликий жаль, Гадяцький регіон археологічно досить мало вивчений. Перші, очевидно випадкові дослідження, метою яких було скарбошукацтво, здійснювалися іще в незапам'ятні часи. Однак перші систематичні дослідження, метою яких було виявлення і фіксація археологічних об'єктів, були здійснені в другій половині XIX ст., а саме в 1873 р. за

⁴⁷ Стецюк Н.О. Еколого-ценотична та флористична характеристика осередків раритетної фіторізноманітності Гадяцького району (Полтавська область) // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Серія «Екологія. Біологічні науки». – 2008. – Вип. 5 (63). – С. 118 – 126.

ініціативою відомого російського дослідника Д.Я. Самоквасова Центральним Статистичним Комітетом Російської імперії⁴⁸. Наступні розвідки здійснив С.К. Богушевський в рамках відпрацювання Гадяцького повіту під час ґрунтознавчої експедиції В.В. Докучаєва в 1888 – 1890 рр. Не маючи на меті вивчати археологічні об'єкти, автор звіту все ж фіксує в ньому найбільш значні чи помітні пам'ятки. Так, уперше у відомих історичних працях курган Вошива Могила фігурує поміж звідомлень С.К. Богушевського серед матеріалів Докучаєвської експедиції 1888 – 1890 рр.⁴⁹ Великий могильник біля чи в селі Красна Лука, курганні могильники та кургани біля сіл Ціпки, Тимофіївка, Будища, Книшівка, Дучинці, Плішивець – усі ці об'єкти лише згадуються в матеріалах експедиції, оскільки їх фіксація, хоча б і таким чином не входили до завдань, що стояли перед експедицією В.В. Докучаєва.⁵⁰

Видання звіту С.К. Богушевського по Гадяцькому повіту в серії «Материалы к оценке земель Полтавской губернии» (Санкт-Петербург, 1891).

⁴⁸ Макаренко Н. *Городища и курганы Полтавской губернии (сборник топографических сведений)* / Николай Макаренко. – Полтава : Изд-во ПУАК, 1917. – С. 1.

⁴⁹ *Материалы к оценке земель Полтавской губернии: Естественно-историческая часть. Отчет Полтавскому губернскому земству. Вып. VI: Гадячский уезд.* – СПб.: Типогр. Е. Евдокимова, 1891. – С. 62.

⁵⁰ Там само. – С. 79, 84.

Наступними великими розвідувальними роботами, метою яких була саме фіксація археологічних об'єктів, стали розвідки відомого вченого В.Г. Ляскоронського. Завітав він на Гадяччину перед Тринадцятим Археологічним з'їздом, що відбувся в 1905 р. в м. Катеринослав. Мандруючи по р. Псла дослідник оглядає, описує і по можливості графічно фіксує археологічні об'єкти. В околицях села Сарі описує Сарське городище та згадує якесь невідоме городище в лісі, на якому за відсутністю часу він не зміг побувати.⁵¹ В селі Рашівка фіксує «Нове городище» – залишки сотенного містечка Рашавка або Рашівка Гадяцького полку.⁵² У місті Гадячі детально описує залишки фортеці полкового Гадяча XVII – XVIII ст. та подає окомірний план пам'ятки. Наводить деякі місцеві перекази, пов'язані з об'єктом, та згадує про наявність шести, в т.ч. трьох великих курганів на схід від міста за Псом.⁵³ На власні очі, судячи із опису, дослідник бачив і відоме в науці Книшівське городище.⁵⁴ В районі села Вельбівка, в 4 – 5 верстах від міста Гадяч, при повороті з головного шляху на село Веприк згадує «островки твердой, черного цвета земли, содержащие в своих слоях множество черепков древнего типа» датуючи пам'ятку «каменным веком».⁵⁵ Згадує 4 кургани на горі на схід від Веприка⁵⁶ та курган за версту за селом Плішивець⁵⁷.

У цей же час з'являється праця, в якій вперше узагальнено наявні станом на 1905 р. відомості про археологічні об'єкти Полтавщини. 1905 р. побачив світ перший випуск «Трудов Полтавской Ученой Архивной Комиссии» на сторінках якого опубліковане дослідження відомого історика Лева Васильовича Падалки «О древних городках,

⁵¹ Ляскоронский В.Г. *Городища, курганы и догги (змієві) вали за течією рр. Псла та Ворскли / Упоряд. О.Б. Супруненко. – 2-е вид., репринтне. – Полтава ВЦ «Археологія» ЦОДПА, 1995. – 56 с., іл. – С. 13 – 14.*

⁵² Там само. – С. 14.

⁵³ Там само. – С. 14 – 16.

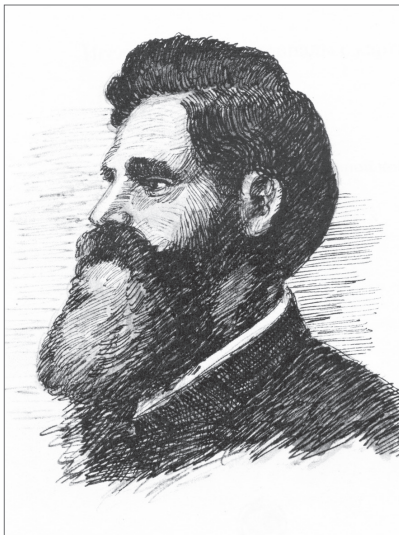
⁵⁴ Там само. – С. 16.

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Там само.

городищах и насыпных валах на территории нынешней Полтавской губ[ернии]»⁵⁸. Подаючи інформацію про археологічні об'єкти Полтавської губернії, в т.ч. і Гадяцького повіту, Л.В. Падалка розпочинає із інформації про село Плішивець, в якому були зафіксовані «искусственная насыпь с следами ходов под землею» та «кирпич, связанный очень крепким составом».⁵⁹ Пише про Книшівське городище та про знахідки, що трапляються на ньому: «круглые, в волоский орех величиною, черепьяные вещицы с маленькою сквозною дырочкою», ототожнюючи знахідки з грузилами для рибальських сіток, але все ж вірогідніше, що це були пряслиця.⁶⁰ Згадуючи коротко про «древние ограждения «Гацкаго», не ототожнює їх із укріпленнями полкового міста відмічаючи, що укріплення має круглу форму та говорячи про знаходження пам'ятки вище по течії Псла ніж полкова фортеця.⁶¹ Описуючи «замок» в с. Рашівка, ототожнює його із відомим іще за О. Шафонським «Новим городищем».⁶² Якщо інформацію про вищезгадані об'єкти автор отримав від місцевих кореспондентів Статистичного бюро Полтавського губерньського земства, то інформацію

Лев Васильович Падалка
(1859 – 1927).

⁵⁸ Падалка Л.В. О древних городках, городищах и насыпных валах на территории нынешней Полтавской губ[ернии] // Труды Полтавской Ученой Архивной Комиссии. Вып. 1 / Издано под ред. В.А. Василенка, Л.В. Падалки и И.Ф. Павловского. – Полтава: Электрич. Типо-литогр. И.А. Дохмана, 1905. – С. 155 – 214+12 лл. табл.

⁵⁹ Там само. – С. 190 – 191.

⁶⁰ Там само. – С. 191.

⁶¹ Там само.

⁶² Там само.

про «Древние валы» біля містечка Веприк отримано вже в результаті аналізу письмових джерел і зокрема відомої праці О. Шафонського «Черниговского наместничества топографическое описание» та В. Ляскоронського «История Переяславской земли», про що автор і говорить на сторінках своєї праці.⁶³ Згадує Л.В. Падалка в дослідженні і «Сергеевское городище по р. Хоролу в Гадячском уезде».⁶⁴

Наступна, і як на свій час детальна, публікація інформації про пам'ятки археології Гадяччини була здійснена в 1914 р. Л.В. Падалкою у дослідженні «Прошлое Полтавской территории и ее заселение».⁶⁵ В основному вона стосується курганів та майданів, які дослідник намагається класифікувати ділячи їх на «Могили «гострі», «Могили «роблені», «Могили «роскопані», «Могили «сторожові» та «Могили-майдани і могили-городки», розуміючи під останніми майдани та майданоподібні споруди.⁶⁶ Однак останніх на території Гадяцького повіту автор не фіксує. Слід відмітити, що згадані публікації стали підсумком багаторічної праці Л.В. Падалки як члена Статистичного бюро Полтавського губернського земства та члена ряду наукових інституцій Російської імперії та м. Полтави. Дослідником також були частково використані матеріали анкетувань Центрального Статистичного Бюро Російської імперії та анкети, що розповсюджувалися на території Полтавської губернії незадовго до XII Археологічного з'їзду в Харкові з метою збору інформації про пам'ятки археології Полтавського регіону.⁶⁷

Повною мірою результати анкетувань Центрального Статистичного комітету Російської імперії 1873 р. були використані Мико-

⁶³ Там само. – С. 208.

⁶⁴ Там само. – С. 210.

⁶⁵ Падалка Л.В. Прошлое Полтавской территории и ее заселение: Исследования и материалы с картами. – Полтава: Т-во Печат. Дела, 1914. – Х+238 с., ил.

⁶⁶ Там само. –С. 138 – 143.

⁶⁷ Мокляк В.О. З історії дослідження майданів на Полтавщині // Старожитності Лівобережного Подніпров'я. 2013. Збірник наукових статей.- К.-Полтава: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK, 2013. –С. 31 – 41.

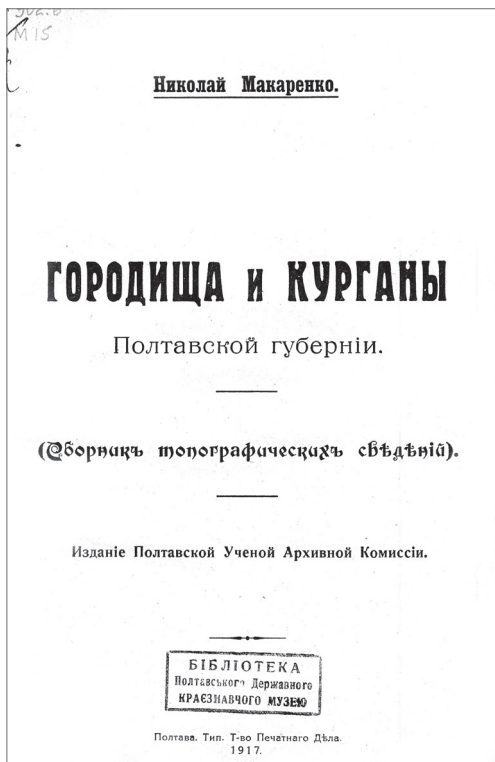
люю Омеляновичем Макаренком у праці «Городища и курганы Полтавской губернии», котра побачила світ у м. Полтаві в 1917 р.⁶⁸

Власне на той час праця М.О. Макаренка стала найбільш повною за своєю інформативністю стосовно археологічної спадщини Полтавського краю і в т.ч. Гадяччини. Автор згрупував отриману під час аналізу анкет інформацію за географічним принципом, по волостях, а всередині кожної волості по населених пунктах. Таким чином ми маємо інформацію про городища на території Андріївської, Подолківської, Веприцької, Книшівської, Велико-Будиської, Капустинської та Сарської волостей. Одночасно автор відмічає й ті волості де за даними анкетування пам'яток археології не виявлено чи

можливо анкети з цих волостей були відсутні, зазначаючи «Городищ не имеется». Це Сергіївська, Вельбівська, Бірківська, Бобрицька, Краснолуцька, Берестівська, Рашівська, Липово-Долинська, Русанівська, Петрівська та Лютенська волості.⁶⁹

⁶⁸ Макаренко Н. Городища и курганы Полтавской губернии (сборник топографических сведений) / Николай Макаренко. – Полтава : Изд-во ПУАК, 1917. – VIII+106+XIX с.

⁶⁹ Там само. – С. 1 – 3.

Титульний аркуш книги М.О. Макаренка
«Городища и курганы Полтавской губернии»
(Полтава, 1917).

Стосовно курганів, то інформація про них винесена до другого розділу книги – «Кургани». Таким чином, тут ми маємо інформацію стосовно курганів на території Гадяцького повіту по Сергіївській, Подолківській, Веприцькій, Краснолуцькій, Книшівській, Великобудиській, Капустинській, Сарській, Липово-Долинській та Лютенській волостях. Одночасно повідомляється, що на територіях Андріївської, Вельбівської, Бірківської, Бобрицької, Баратівської, Рашівської, Русанівської та Петрівської волостей «Курганов не маєється».⁷⁰

Інформація викладена дуже коротко, але маючи перед очима оригінали деяких із анкет⁷¹, подана М.О. Макаренком щонайповніше у відповідності до оригіналу. З тими прив'язками чи розмірами, що їх надавав респондент Центрального статистичного бюро Російської імперії.

Зауважимо тут також і те, що робота М.О. Макаренка на довгі роки стала основною синтетичною працею стосовно інформації про пам'ятки археологічної спадщини не лише Гадяччини, а й усього Полтавського регіону. Адже через відомі події 1917 р. та тим, що за ними послідували широкі археологічні розвідки й фіксація пам'яток археології були припинені. Однак це не значить, що робота в археологічному вивченні краю була повністю зупинена. Траплялися випадкові знахідки. Частина інформації про них проходила мимо вчених і була назавжди втрачена, а частина все ж потрапляла до наукових інституцій і фіксувалася. Як приклад маємо згадати про Сергіївську стоянку датовану добою пізнього палеоліту – одну з небагатьох на теренах Полтавщини і єдину на Гадяцькій землі.

Влітку 1921 р. учнями школи с. Петрівка, що та той час було районним центром Роменської округи, в двох верстах від щойно перейменованого на Краснознам'янку села Сергіївка було знайдено бивень мамонта. Місце знахідки оглянули слухачі Гадяцьких педагогічних курсів та провели там якісь земляні роботи, в результаті виявивши на дні струмка уламок бивня. Інформація про знахідку

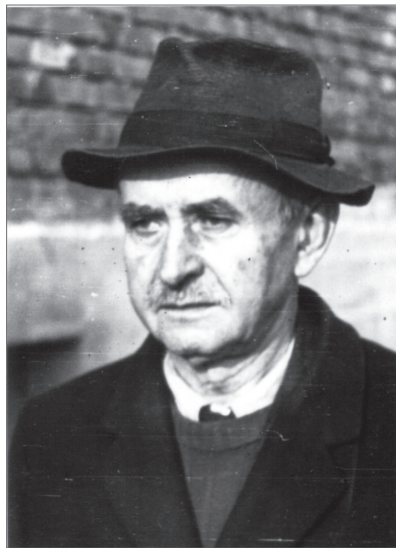
⁷⁰ Там само. – С. 59 – 60.

⁷¹ Мокляк В.О. З історії дослідження майданів на Полтавщині // *Старожитності Лівобережного Подніпров'я*. 2013. Збірник наукових статей. – К. – Полтава: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK, 2013. – С. 31 – 41.

дійшла до міста Полтави і восени 1921 р. до села виїхав завідувач археологічного відділу Центрального Пролетарського музею Полтавщини Вадим Михайлович Щербаківський, який разом із учителем Петрівської школи оглянув місце в «Ярі Оживо»: «в 2 верстах на північний захід від Краснознам'янки і в 4-х верстах від Петрівки» та «знайшов не то крем'яного наконечника, не то крем'яного списа, а також забрав середню частину бивня». Знахідки були доправлені до Полтавського музею⁷².

Розвідкові роботи на території Гадяцького району відновилися лише в 1948 р. Дніпровською Лівобережною археологічною експедицією Інституту Історії Матеріальної Культури СРСР (м. Ленінград, тепер м. Санкт-Петербург) під керівництвом відомого археолога Івана Івановича Ляпушкіна. Було оглянуто ряд археологічних пам'яток у Попсіллі біля сіл Броварки, Книшівка, Лисівка та Сарі.⁷³

Наступним дослідником, котрий вивчав археологічні старожитності Гадяцького краю, стала Варвара Андріївна Іллінська, яка очолюючи Лівобережну Середньо-Дніпровську археологічну експедицію Інституту археології УРСР. У 1954 р. оглянула Броварківський курганний могильник скіфського часу, Дучинський курганний могильник скіфського часу VI – IV ст. до н.е., городище Книшівка I скіфської доби та селище Плішивець IV – VII ст. н.е. ран-

Вадим Михайлович Щербаківський
(1876 – 1957).

⁷² Супруненко О.Б. З історії відкриття палеолітичного місцезнаходження у Сергіївці (Краснознам'янці) // Археологічний збірник Полтавського краєзнавчого музею. – Вип. 2. – Полтава, 1992. – С. 64 – 65.

⁷³ Ляпушкин И. И. Отчет о работе Днепровской Левобережной археологической экспедиции ИИМК АН СССР 1948 г. // НА ІА НАНУ. – Ф. е. – Спр. 1948/23.

Варвара Андріївна Іллінська
(1920 – 1979).

ньослов'янського часу.⁷⁴ У 1966 р., проводячи розвідки в Дніпровському Лівобережжі по течіях річок Псла та Сейма, нею була обстежена багаточисельна пам'ятка біля с. Рашівка в ур. Хендри, що датується добою неоліту, бронзовим віком та ранньослов'янським часом, відома в літературі як Рашівка І. Тоді ж дослідницею оглянуто курганний могильник Могили Вошивої біля с. Хитці.⁷⁵

У 1971 р. Лівобережним розвідагеном Інституту археології АН УРСР під керівництвом М.П. Кучери та О.В. Сухобокова оглянуті археологічні пам'ятки біля сіл Броварки, Книшівка, Сари датовані

добою бронзи, скіфським, ранньослов'янським та давньоруським часами.⁷⁶

Того ж року на чолі Дніпровського лівобережного загону Ленінградського відділення Інституту археології АН СРСР Гадяччину відвідав Є.А. Горюнов, розвідками якого виявлено три пам'ятки, датовані добою бронзи та черняхівською культурою.⁷⁷

⁷⁴ Ильинская В. А. Отчет о работе Левобережной Средне-Днепровской экспедиции Института археологии АН УССР в 1954г. // НА ІА НАНУ. – Ф. е. – Спр. 1954/56.

⁷⁵ Тереножкин А.И., Ильинская В.А. Разведка в Днепровском Левобережье по течению рек Псла и Сейма в 1966 году // НА ІА НАНУ. – 1966/18. – Ф. е. – № 4549–4550. – С. 3 – 4.

⁷⁶ Кучера М. П., Сухобоков О. В., Звіт про роботу Лівобережного розвідагону Інституту Археології АН УРСР за 1971р. // НА ІА НАНУ. – Ф. е. – Спр. 1971/17а.

⁷⁷ Горюнов Е. А. Отчет о работе Днепровского левобережного отряда ЛОИА АН СССР в 1971г. // НА ІА НАНУ. – Ф. е. – Спр. 1971/57. – Арк. 12. – Рис. 25.

Наступні розвідки проведені О.Б. Супрунечком у 1984 р.⁷⁸ Загалом 1980-ті рр. в археологічному відношенні були «врожайними». За десять років – із 1984 по 1994 р. фіксуємо 13 звітів про розвідки та розкопки на території Гадяцького району⁷⁹.

⁷⁸ Супрунечко А. Б., Гавриленко І. Н., Кулатова І. Н., Морозко Д. В. *Отчет о разведках на Полтавщине в 1984 году / Машинопис, альбом ілюстр.* – Полтава, 1984 // НА ІА НАНУ. – Ф. е. – Спр. 1984/64; НА ЦОДПА. – Ф. е. – Спр. 11.

⁷⁹ Супрунечко А. Б., Гавриленко І. Н., Кулатова І. Н., Морозко Д. В. *Отчет о разведках на Полтавщине в 1984 году / Машинопис, альбом ілюстр.* – Полтава, 1984 // НА ІА НАНУ. – Ф. е. – Спр. 1984/64; НА ЦОДПА. – Ф. е. – Спр. 11; Гавриш П.Я. *Короткий звіт про огляд скіфського могильника біля с. Дучинці Гадяцького району Полтавської області в 1987 р. / Машинопис.* – Полтава, 2004 // НА ЦОДПА. – Ф. е. – Спр. 398. – 1 арк.; Гавриш П.А. *Отчет Полтавского археологического отряда Левобережной славяно-русской экспедиции Института археологии АН УССР о полевых исследованиях по подготовке материалов к Своду памятников истории Украины (Полтавская область) в 1986 – 1987 гг.* – Полтава, 1988 // Особистий архів автора; Гавриш П. А. *Отчет о полевых археологических исследованиях Полтавской Левобережной скифской экспедиции Полтавского педагогического института в 1986 г. / Машинопис, альбом ілюстрацій.* – Полтава, 1989 // НА ІА НАНУ. – Спр. 1988/54; НА ЦОДПА. – Ф. е. – Спр. 19-19А. – 160+19 арк.; Гавриш П. А. *Отчет о полевых исследованиях археологической экспедиции Полтавского педагогического института в 1989 г. / Машинопис. Альбом ілюстрацій.* – Полтава, 1990 // НА ІА НАНУ. – Ф. е. – Спр. 1989/166; НА ЦОДПА. – Ф. е. – Спр. 23-23А; Мельникова І. С., Ткаченко А. М. *Отчет о разведках 1989 г. на территории Полтавской области (По подготовке материалов к Своду памятников) / Машинопис. Альбом ілюстрацій.* – Полтава, 1989 // НА ІА НАНУ. – Ф. е. – Спр. 1989/213; НА ПКМ. – Спр. № 03-332; НА ЦОДПА. – Ф. е. – Спр. 25-25а; Мельникова І.С., Ткаченко А.М. *Альбом ілюстрацій к отчету о разведках 1989 г. на территории Полтавской области (По подготовке материалов к Своду памятников истории и культуры) // НА ПКМ.* – Спр. № 03-332; Гавриш П. А. *Отчет о полевых исследованиях на Книшовском городище экспедиции Полтавского педагогического института в 1990 г. / Машинопис, альбом ілюстрацій.* – Полтава, 1991 // НА ІА НАНУ. – Ф. е. – Спр. 1990/64; НА ЦОДПА. – Ф. е. – Спр. 27-27А. – 142-19 арк.; Гавриш П. Я. *Звіт про археологічні розкопки Книшівського городища скіфської доби (Полтавська область) Будино-гелонською археологічною експедицією Полтавського педінституту в 1992 р. / Машинопис, альбом ілюстрацій.* – Полтава, 1993 // НА ІА НАНУ. – Ф. е. – Спр. 1992/149; НА ЦОДПА. – Ф. е. – Спр. 31. – 116+38 арк.; Гавриш П. А. *Отчет об археологических раскопках на Книшовском городище экспедиции Полтавского педагогического института в 1991 г./ Машинопис, альбом ілюстрацій.* – Полтава, 1992 // НА ІА НАНУ. – Ф. е. – Спр. 1991/90; НА ЦОДПА. – Ф. е. – Спр. 29-29А. – 146+28 арк.; Гавриленко І. М. *Звіт про археологічні розвідки та розкопки у 1993 р. на Полтавщині (в басейнах рік Псла*

Перш за все відмітимо звіти так званих розвідкових експедицій. Серед археологів які досліджували територію Гадяччини в цей час П.Я. Гавриш, І.С. Мельникова, О.М. Ткаченко І.М. Гавриленко, М.М. Дараган, С.П. Степанович, О.Б. Супруненко, Д.В. Морозко, І.М. Кулатова. Враховуючи велику кількість звітів та польової документації, що їх залишили вказані дослідники автор не вважає за доцільне в цій праці детально розглядати результати проведених археологічних робіт. Звернемо увагу лише на звіт, що стосується підготовки матеріалів до Зводу пам'яток історії та культури України. Це звіт співробітників Полтавського краєзнавчого музею І.С. Мельникової та О.М. Ткаченка за 1989 р. згідно з яким обстежено, описано та картографовано 140 археологічних об'єктів різного типу.⁸⁰ Наступні великі розвідкові роботи маємо у 1994 р. Ним датовані аж два звіти М.М. Дараган і С.П. Степановича та О.Б. Супруненка, М.М. Дараган і С.П. Степановича. Роботи проведені дослідниками охоплювали в т.ч. і територію Гадяччини.⁸¹ У 2009 р. дослідження земель району

та Ворскли) / Машинопис, альбом ілюстрацій. – Полтава, 1994 // НА ІА НАНУ. – Ф. е. – Спр. 1993/67; НА ЦОДПА. – Ф. е. – Спр. 37; Гавриш П. Я. Звіт про польові дослідження 1993 р. на городищі скіфського часу біля с. Книшівка Гадяцького району Полтавської області. // НА ІА НАНУ. – Ф. е. – Спр. 1993/142 – 83 арк., 103 рис.; Дараган М. М., Степанович С. П. Звіт про розвідки пам'яток археології в Середньому Попсіллі на території Гадяцького та Миргородського районів у 1994 р. / Машинопис, альбом ілюстрацій. – Полтава, 1995 // НА ЦОДПА. – Ф. е. – Спр. 97; Супруненко О. Б., Дараган М. М., Степанович С. П. Звіт про розвідки пам'яток археології в Середньому Попсіллі на території Гадяцького та Миргородського районів у 1994р. // НА ІА НАНУ. – Ф. е. – Спр. 1994/86.

⁸⁰ Мельникова І. С., Ткаченко А. М. *Отчет о разведках 1989 г. на территории Полтавской области (По подготовке материалов к Своду памятников) / Машинопис. Альбом ілюстрацій. – Полтава, 1989 // НА ІА НАНУ. – Ф. е. – Спр. 1989/213; НА ПКМ. – Спр. № 03-332; НА ЦОДПА. – Ф. е. – Спр. 25-25а; Мельникова І.С., Ткаченко А.М. Альбом ілюстрацій к отчету о разведках 1989 г. на территории Полтавской области (По подготовке материалов к Своду памятников истории и культуры) // НА ПКМ. – Спр. № 03-332.*

⁸¹ Дараган М. М., Степанович С. П. *Звіт про розвідки пам'яток археології в Середньому Попсіллі на території Гадяцького та Миргородського районів у 1994 р. / Машинопис, альбом ілюстрацій. – Полтава, 1995 // НА ЦОДПА. – Ф. е. – Спр. 97; Супруненко О. Б., Дараган М. М., Степанович С. П. Звіт про розвідки пам'яток ар-*

провели співробітники Центру охорони та дослідження пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації В.В. Шерстюк та К.М. Мироненко.⁸²

Нові широкі розвідки на землях Гадяцького району відбулися в 2011 р. Викликані вони були необхідністю перевірки стану виявлених у 1989 р. об'єктів археологічної культурної спадщини. З цією метою на Гадяччину було відряджено археологічну експедицію, яку очолив співробітник відділу археології Полтавського краєзнавчого музею Р.С. Луговий. Роботи проводилися восени 2011 р. в рамках підготовки Зводу пам'яток історії та культури України. До їх виконання також були залучені співробітники музею В.В. Касьян, А.С. Кушнір та О.М. Ткаченко. За досить короткий час експедицією було обстежено, картографовано та описано 56 об'єктів – одиночних курганів, курганних груп (могильників) та майданів.⁸³

І, нарешті, останні розвідувальні роботи були проведені в 2011 – 2012 рр. в рамках загального обстеження території Полтавської області В.В. Шерстюком.⁸⁴

Таким чином, нині на території Гадяцького району ми маємо 146 об'єктів історико-культурної археологічної спадщини – 42 курганних могильники біля сіл Бакути, Березова Лука, Бобрик, Броварки, Веприк, Вечірчине, Вирішальне, Воронівщина, Грипаки, Дучинці, Качанове, Кіблицьке, Крамарщина, Кругле Озеро, Лютенька, Мала Обухівка, Мала Побиванка, Могилатів, Новий Виселок, Педориці, Перевіз, Рашівка, Середняки, Солдатове, Тепле, Хитці та Ціпки. Один ґрунтовий могильник у с. Ручки. 54 одиночних курганів вияв-

хеології в Середньому Попсіллі на території Гадяцького та Миргородського районів у 1994 р. // НА ІА НАНУ. – Ф. е. – Спр. 1994/86.

⁸² Шерстюк В. В., Мироненко К. М. *Звіт про роботи на території Гадяцького району Полтавської області в 2009 р. // НА ІА НАНУ. – Ф. е. – Спр. 2009/25; НА ЦОДПА. – Ф. е. – Спр. 659.*

⁸³ Луговий Р. С., Коваленко О. В. *Звіт про археологічні розвідки у Гадяцькому та Лохвицькому районах Полтавської області у 2011 році / Машинопис. Альбом ілюстрацій. – Полтава, 2012 // НА ПКМ. – Спр. № 04-365; НА ЦОДПА. Ф. е. – Спр. 709.*

⁸⁴ Шерстюк В. В. *Звіт про археологічні дослідження на території Полтавської області в 2011-2012 рр. // НА ЦОДПА. – Ф. е. – Надходження 2013 р.*

лено біля сіл Бакути, Березова Лука, Велике, Великі Будища, Вельбівка, Венеславівка, Веприк, Грипаки, Донцівщина, Дучинці, Жовтневе, Змажине, Кияшківське, Крамарщина, Краснознаменка, Кругле Озеро, Лисівка, Лихопілля, Лободине, Лютеняка, Мала Обухівка, Мала Побиванка, Новий Виселок, Педоричі, Петрівка-Роменська, Рашівка, Римарівка, Тепле, Юр'івка та Цимбалове.

Зрозуміло, що курганів та курганних могильників через їх специфіку виявлено найбільше. Пам'ятки цього типу легко помітні і тому проблем із їх пошуком майже немає, якщо не брати до уваги повністю знівельовані внаслідок господарської діяльності людини намети. Однак, говорити про культурно-хронологічну приналежність курганних пам'яток без археологічного дослідження, за рідкісним винятком неможливо. Все ж ми маємо кілька об'єктів цієї категорії, що мають чітке датування. Це курганний могильник скіфського часу VI – IV ст до н.е. відомий в літературі під назвою «Броварківський», Дучинський курганний могильник скіфського часу VI – IV ст. до н.е., ґрунтовий могильник черняхівської культури біля с. Ручки та два могильники ранньослов'янського і давньоруського часів біля сіл Броварки і Сари.

На жаль об'єкти археологічної спадщини інших типів, як-то стоянки, селища, поселення чи городища, Ю простим оглядом території, особливо якщо відсутній підйомний матеріал на поверхні, виявити досить складно. Все ж частина їх була віднайдена і на території Гадяцького району. Нині ми маємо 47 таких пам'яток. Частина із них є багатощаровими. І все ж не зважаючи на невелику їх кількість, вони представляють широкий хронологічний діапазон – від пізнього палеоліту до козацької доби включно.

Найдавніші, а їх не так і багато – усього лише дві – пам'ятки представляють кам'яну добу в історії людства. Перша з них це відома в історії пізньопалеолітична стоянка біля села Краснознам'янка (кол. Сергіївка) відома з 1921 р. з матеріалів знаного українського археолога В.М. Щербаківського, який здійснив першу публікацію знайдених тут предметів. Інший об'єкт знаходиться біля села Вельбівка і потребує детальнішого вивчення хоча б із метою його більш

точної хронологічної інтерпретації. Адже він лише побіжно оглядався В.Г. Ляскоронським на початку ХХ ст. Інші ж спроби дослідження відносяться до 1960-х рр. і мали на меті лише локалізацію пам'ятки.

Виявлено на території району і чотири об'єкти неолітичної доби. Однак зауважимо, що матеріали цього історичного періоду знайдено на багатощарових пам'ятках. Дві стоянки – в урочищі Хендри біля села Рашівка (Рашівка I) та біля с. Сарі (Сарі II) датуються V – III тис. до н.е. Дві інші – біля села Бобрик (Бобрик IV та Бобрик VI) визначені як пізньонеолітичні та відповідно датовані IV – III тис. до н.е.

Значно чисельніші об'єкти бронзового віку. Таких на території Галяцького району на сьогодні 16. Серед цієї категорії є як одночасові, так багатощарові пам'ятки. Кераміка бронзової доби виявлена в районі сіл Бобрик – Бобрик I, Бобрик II, Бобрик III, Бобрик IV, Бобрик VIII, Бобрик IX; біля села Краснознаменка – Краснознаменка II; біля села Лютецька – Лютецька II; біля села Рашівка – Рашівка I, Рашівка II, Рашівка V, Рашівка VI, Рашівка VII; біля с. Сарі – Сарі II; та біля села Соснівка – Соснівка I та Соснівка III.

Біля села Бобрик зафіксовано сліди стійбища раннього залізного віку – Бобрик V. Сліди подібного селища виявлені дослідниками і біля села Соснівка – Соснівка II.

Тринадцять пам'яток датуються скіфським часом. Це городища, селища та ґрунтові й курганні могильники. Найзначнішим у цій групі із поселенських пам'яток є Книшівське городище VII – IV ст. до н.е. біля с. Книшівка. Селища скіфського часу зафіксовані також у селі Бобрик – Бобрик IV і Бобрик VI, датуються VII – IV ст. до н.е. Цим же часом датуються селища в селі Броварки – Броварки II та Броварки III, селища біля сіл Дучинці – Дучинці I, Книшівка – Книшівка III, Плішивець – Плішивець II. Деякі інші хронологічні діапазони існування мають селища біля села Сарі – Сарі II – VII – IV ст. до н.е. та біля села Краснознаменка – Краснознаменка II – VI – III ст. до н.е. Скіфською добою датується поселення біля села Вельбівка – Вельбівка II.

Значним об'єктом скіфології є Броварківський курганний могильник VI – IV ст. до н.е. біля села Броварки, що вже давно став еталонною пам'яткою. Досить відомі в науці датовані цим же часом Дучинський курганний могильник та Дучинський ґрунтовий могильник – Дучинці I біля села Дучинці.

Десять зафіксованих на Гадяччині об'єктів належать носіям черняхівської культури і датуються другою чвертю I тис. н.е. Загалом виявлено дев'ять поселень та ґрунто-

Один із найбільших курганів Броварківського курганного могильника скіфського часу. Фото 1970-х рр.

вий могильник. Поселення, що датуються часом існування цієї культури, в основному багатощарові, хоча частина їх є монокультурними. До останніх відносяться поселення біля сіл Лисівка – Лисівка I; Лютьєнка – Лютьєнка I, Лютьєнка II і Лютьєнка III; Рашівка – Рашівка III та Рашівка IV. Черняхівський матеріал на багатощарових поселеннях зібрано біля сіл Краснознаменка – Краснознаменка II та Рашівка – Рашівка II і Рашівка VI. Єдиний ґрунтовий могильник представників черняхівської спільноти був віднайдений у 1928 р. директором Роменського музею М.М. Семенчиком біля села Ручки.

Наступна група археологічних пам'яток, що складається із 11 об'єктів, відноситься до ранньослов'янського та давньоруського часів. Це городища і селища, що датуються VIII – XIII ст. Сім поселень, що ми їх тут маємо, датовані ранньослов'янським часом. Виявлені вони біля сіл: Бобрик – Бобрик III, Бобрик VII та Бобрик IX; Вельбівка – Вельбівка II; Плішивець – Плішивець I; Рашівка – Рашівка I та Рашівка II. Усі вони, за винятком монокультурної пам'ятки Рашівка VII, є багатощаровими.

До давньоруського часу можемо віднести усі чотири городища, що виявлені та території Гадяцького району. Знаходяться вони в са-

мому місті Гадяч – Гадяч I та в селах: Броварки – Броварки I; Книшівка – Книшівка II; та Сари – Сари I. У складі двох із цих археологічних комплексів, а саме Броварки I та Сари I, виявлено також одночасові з городищами курганні могильники.

I, нарешті, остання група із 10 об'єктів датується козацькою добою. Тут ми маємо як археологічні об'єкти залишки полкового міста Гадяч XVII – XVIII ст. – пункт Гадяч I; укріплення сотенного містечка Веприк XVII – XVIII ст. – пункт Веприк I та сотенного містечка Рашівка – пункт Рашівка VIII. Зафіксовані залишки козацьких селищ в селах Плішивець – Плішивець I та Плішивець II та в селі Сари – Сари I.

До козацької доби необхідно також віднести залишки культових об'єктів. Це місце, де розташовувався Вознесенський Бистрицький (Буктринський) монастир – пункт Бобрик IX. Біля села Книшівка у XVII – XVIII ст. існував Преображенський монастир – пункт Книшівка IV. Тривалий час на горі Красній в селі Малі Будища функціонував Миколаївський Красногірський Гадяцький монастир – пункт Малі Будища I.

До об'єктів археології необхідно також віднести місце де колись стояла збудована гадяцьким полковником Михайлом Бороховичем церква Успіння Пресвятої Богородиці в с. Лютьенька.

Однак це лише короткий перелік об'єктів археологічної спадщини Гадяччини. Але чи проводилися на них археологічні розкопки з метою їх детального вивчення – це вже інше питання.

Перші наукові археологічні розкопки на території Гадяцько-

*Церква Успіння Пресвятої Богородиці
в с. Лютьенька. Фото поч. XX ст.*

го повіту були проведені в 1902 р. М.Ю. Бранденбургом, С.А. Мазаракі та В.В. Хвойкою. Для дослідження було обрано Броварківський курганий могильник скіфського часу. Під час цих розкопок М.Ю. Бранденбургом згідно з «Журналом розкопок» було досліджено три насипи⁸⁵, один С.А. Мазаракі⁸⁶ та п'ять В.В. Хвойкою⁸⁷. Про 10 великих розкопаних курганів повідомляється у хроніці «Известий Императорской Археологической Комиссии»: «Исследователями раскопано 10 больших курганов»⁸⁸. Усі досліджені об'єкти були датовані скіфським часом і, на жаль, виявилися пограбованими.

Того ж року В.В. Хвойкою було розкопано 80 (за іншими джерелами до 100) насипів ранньослов'янського могильника із досить цікавим поховальним інвентарем.⁸⁹ Саме з цього могильника походить відоме жіноче поховання з прикрасами. Сучасне розкопкам видання так описувало цю знахідку: «Это было погребение молодой женщины. Голова ее украшена серебряным венком, к которому по обеим сторонам подвешено по 3 серебряных спирали. С правой стороны от венка идет вниз цепь; к ней подвешен металлический круг, к которому маленькими цепочками прикреплено несколько колокольчиков; ниже этого круга идет опять цепь, заканчивающаяся в средней части груди 4 цепочками с колокольчиком на каждой. На

⁸⁵ Бранденбург Н.Е. Журнал раскопок 1888 – 1902 г.г.: работы в губерниях: Киевской, Полтавской, Харьковской, Каменец-Подольской, Екатеринославской, Таврической, Черниговской, Могилевской, Новгородской, Смоленской и в Области войска Донского. – СПб.: Т-во Р. Голике и А. Вильборг, 1908. – С. 160 – 161.

⁸⁶ Там само. – С. 161.

⁸⁷ Хвойко В. В. Раскопка могильника при с. Броварки, Гадячскаго уезда, Полтавской губ. // Древности. Труды Императорскаго Московскаго Археологическаго Общества / Под ред. В. К. Трутовскаго. – СПб, 1904. – Т. XX. Вып. 2. – С. 40 – 48.

⁸⁸ Археологическая хроника (за 2 пол. 1902 года). IV. Сведения о памятниках древности, кладах и находках // Известия Императорской археологической комиссии. – СПб.: Типография Главного Управления Уделов, Моховая, 40, 1903. – Прибавление к выпуску 5-му (хроника и биография, вып. 3). – С. 52 – 53.

⁸⁹ Там само. – С. 34 – 35, 52 – 53; Хвойка В.В. Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена (по раскопкам). С приложением описания раскопок в ус. М.М. Петровскаго в г. Киеве и с. Белгородики Киевскаго у. С иллюстрациями и комментариями. – К, 2008. – С. 74.

шеє покійниці – множество бус и металлических бубенчиков. На руках браслеты, на пальцах обеих рук множество колец. В ногах найдено глиняное яйцо, раскрашенное различными цветами наподобие малорусской «писанки».⁹⁰ Отримавши досить цікаві результати, В.В. Хвойка в майбутньому планував продовжити дослідження пам'ятки⁹¹, однак цього не відбулося.

Наступні великі розкопки на території Гадяцького повіту здійснив у 1908 р. М.О. Макаренко. Об'єктом археологічних досліджень став усе той же Броварський скіфський могильник, де вченим було розкопано сім курганів. Однак, на жаль, як і під час попередніх розкопок 1902 р. «самый большой из раскопанных ... курганов, также, как и остальные, оказался ограбленным»⁹². Не пограбованим виявився лише один курган із досить бідним похованням: «костяк в нем ока-

Жіноче поховання досліджене В. Хвойкою на Броварківському курганному могильнику ранньослов'янського та давньоруського часів.

⁹⁰ Археологическая хроника (за 2 пол. 1902 года). IV. Сведения о памятниках древности, кладях и находках // Известия Императорской археологической комиссии. – СПб: Типография Главного Управления Уделов, Моховая, 40, 1903. – Прибавление к выпуску 5-му (хроника и биография, вып. 3). – С. 53.

⁹¹ Там само.

⁹² Щавелев С.П. На пути изучения древностей Украины: Сотрудничество Д.Я. Самоквасова и Н.Е. Макаренко // Полтавський археологічний збірник. Вип. 3: Археологічні дослідження на Полтавщині 1994 р. – Полтава: ОДГВ «Полтавський літератор», 1995. – С. 191 – 198. – С. 194; Супруненко О.Б. З історії археологічних досліджень на Полтавщині: Короткий нарис. Матеріали до «Зводу пам'яток історії та культури». – К.-Полтава: Видавн. ПП «Гротеск» ВЦ «Археологія», 2007. – С. 42.

зался без голови, в костях ног две стрелки. У ног два сосуда, амфора (3 1/3 аршина высоты) и маленький горшочек (3 вершка высоты) местной работы. В одном из углов ямы сложены железное копьё около 6 вершков длины, железные удила обычной формы, медная или бронзовая пряжка, четыре зуба одного кабана, обделанных и просверленных, и две костяные подвески»⁹³.

Пізніше, аж до середини ХХ ст. пам'ятки археології Гадяччини археологічно не досліджувалися. І лише в 1954 р. Лівобережною групою Середньодніпровської експедиції Інституту археології АН УРСР на чолі з В.А. Іллінською були проведені археологічні розкопки на території Дучинського курганного могильника скіфського часу та Книшівського городища.⁹⁴

На курганному могильнику біля с. Дучинці В.А. Іллінською досліджено два кургани. Перший із них висотою 0,75 та діаметром 16 м мав два поховання. Перше, основне чоловіче було пограбоване. Від похованого збереглися лише два уламки кістки руки та уламки черепа. Із поховального інвентарю виявлено лише два архаїчних трилопатевих бронзових наконечники стріл, кілька намистин, бляшка від кінської вуздечки та браслет із того ж металу. Курган також містив впускне, за визначенням дослідниці, жіноче, поховання, що супроводжувалося невеликою керамічною посудиною баночної форми. Курган № 2 висотою 1,1 та діаметром 20 м також був пограбований і лише в засипці могильної ями було знайдено шматок заліза та круга, опукла бронзова бляшка із петелькою у внутрішній частині. Серед інших знахідок – архаїчний бронзовий трилопатевий наконечник стріли та невисокий керамічний горщик баночної форми. Від похованого залишилася лише гомілкova кіст-

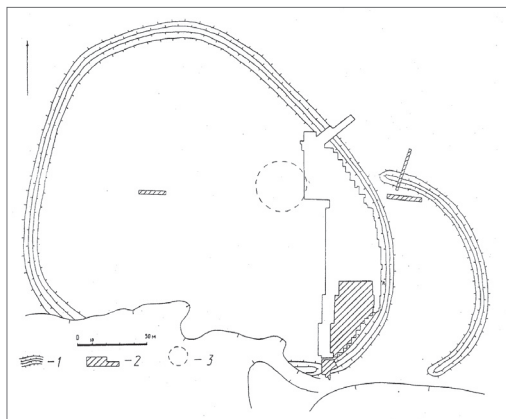
⁹³ Шавелев С.П. На пути изучения древностей Украины: Сотрудничество Д.Я. Самоковасова и Н.Е. Макаренко // *Полтавський археологічний збірник. Вип. 3: Археологічні дослідження на Полтавщині 1994 р.* – Полтава: ОДГВ «Полтавський літератор», 1995. – С. 191 – 198. – С. 194 – 195; Супруненко О.Б. *З історії археологічних досліджень на Полтавщині: Короткий нарис. Матеріали до «Зводу пам'яток історії та культури».* – К.-Полтава: Видавн. ПП «Гротеск» ВЦ «Археологія», 2007. – С. 43.

⁹⁴ Ильинская В. А. Памятники скифского времени в бассейне р. Псел / В. А. Ильинская // *Советская археология.* —1957. – № 27. – С. 232 – 249.

ка. За знахідками обидві пам'ятки датовані В.А. Іллінською кінцем IV – початком V ст. до н.е.⁹⁵

Одночасно, в рамках цієї ж експедиції В.А. Іллінською та В.Г. Петренко проводилися археологічні дослідження Книшівського городища. На пам'ятці було зроблено три зачистки у містах його природньої руйнації зі сторони пойми в південній частині городища та закладено розкоп на зольнику. Довжина траншеї склала 52 м, ширина – 2 м, з розширенням у центральній частині зольника до 4 м. Серед великої кількості кісткового та керамічного матеріалу в розкопі виявлено ряд індивідуальних знахідок, таких як наконечники стріл, пряслиця, кістяні вироби та ін. Проаналізувавши знахідки дослідниця датувала пам'ятку часу синхронному Броварківському та Дучинському курганним могильникам – VI – IV ст. до н.е.⁹⁶

У 1987 – 1993 рр. Книшівське городище систематично досліджувала експедиція Полтавського державного педагогічного інституту ім. В.Г. Короленка (нині Полтавський національний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка) під керівництвом П.Я. Гавриша. Загалом лише за польові сезони 1988 – 1990 рр. було повністю розкопано 2695 м² території відомої пам'ятки.⁹⁷ За результатами досліджень було встановлено, що товщина культурного шару на ній склала 0,55 – 0,65 м, а вздовж валу – 2 і більше

План городища скіфського часу
VII – IV ст. до н.е. в с. Книшівка.

⁹⁵ Там само. – С. 241 – 242.

⁹⁶ Там само. – С. 243 – 248.

⁹⁷ Гавриш П.Я. Нові археологічні дослідження Книшівського городища скіфського часу на Пслі // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: Матеріали ювілейної наукової конференції. Ч. 2: Археологія Полтавщини. – Полтава, 1991. – С. 63 – 65.

метрів. Розкопано 10 житлових споруд, 10 надвірних будівель, косторізна та гончарська майстерні, кульгове приміщення, колодязь, 122 господарські ями. Виявлено величезну кількість індивідуальних знахідок: керамічний посуд та його уламки (у т.ч. античний), прикраси, речі особистого вжитку, знаряддя повсякденної праці, деталі кінської упряжі, зброю. Унікальною стала знахідка бронзової монети батька Олександра Македонського, царя Македонії Філіпа II. Результати археологічних досліджень дали можливість також уточнити час існування городища визначивши його хронологічні рамки VII – IV ст. до н.е.⁹⁸

Одночасно із розкопками Книшівського городища впродовж 1989 – 1993 рр. тією ж археологічною експедицією під керівництвом П.Я. Гавриша були продовжені розпочаті попередніми дослідниками розкопки Броварківського курганного могильника. За вказаний період було досліджено п'ять насипів висотою 0,25 – 1,0 м. та діаметром 16 – 28 м. Проведені дослідження дали можливість уточнити структуру поховальних споруд та насипів над ними, виявити у всіх п'яти випадках залишки обряду поховальної тризни, що розкопками інших дослідників не фіксувалося, уточнити деталі поховального ритуалу та уточнити датування пам'ятки, визначивши її хронологічні межі кінцем VII – початком VI ст. до н.е.⁹⁹

⁹⁸ Гавриш П.Я. Племена скіфського часу в лісостепу Дніпровського Лівобережжя (за матеріалами Принсіпля). – Полтава: «Археологія», 2000. – 234 с., іл.; Гавриш П.А. Городище скифського времени у с. Книшовка // Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини: Третій обласний науково-практичний семінар. Квітень, 1990 р. Тези доповідей. – Полтава, 1990. – С.134 – 136; Гавриш П.Я. Нові археологічні дослідження Книшівського городища скіфського часу на Пслі // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: Матеріали ювілейної наукової конференції. Ч. 2: Археологія Полтавщини. – Полтава, 1991. – С. 63 – 65; Гавриш П.Я. Житла Книшівського городища // Археологічний збірник Полтавського краєзнавчого музею. Вип. 1. – Полтава, 1992. – С. 57 – 68; Гавриш П.Я. Бронзова антична монета з Книшівського городища // Полтавський археологічний збірник. Вип. 3: Археологічні дослідження на Полтавщині 1994 р. – Полтава: ОДГВ «Полтавський літератор», 1995. – С. 155 – 157.

⁹⁹ Гавриш П.Я. Розкопки курганів скіфського часу біля с. Броварки на Полтавщині // Археологічний літопис Лівобережної України. – 1998. – № ½. – С. 29 – 37.

Останні розкопки на території Гадяцького району відбулися в селі Лютенька. У 2008 – 2010 рр. спільною археологічною експедицією Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка та Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського на чолі з кандидатом історичних наук О.В. Коваленко були проведені дослідження на місці старовинної козацької мурованої церкви, спорудженої гадяцьким полковником Михайлом Бороховичем у 1686 р. на честь Успіння Пресвятої Богородиці. Церкви, що одночасно слугувала в якості усипальні представників родини Бороховичів та гетьмана Лівобережної України Івана Брюховецького.

*Портрет Гадяцького полковника
Михайла Бороховича.
Невідомий художник. Кін. XVII ст.*

*Фундаменти церкви Успіння Пресвятої
Богородиці в с. Лютенька.*

Роботами, що проводилися кілька років, було повністю вивчено територію храму. Було досліджено фундаменти споруди, кладовище навколо храму та усипальню. Розкопками також віднайдено залишки старої, дерев'яної церкви, що існувала на цьому місці до побудови мурованого храму. Найцікавішою виявилось відкриття родинної усипальні із похованнями

Бороховичів. Загалом досліджено 13 склепів, один із яких є могилою дружини гадяцького полковника Олени Борохович. Унікальними виявилися знахідки – добре збережений одяг похованих, вироби із дерева, металу, ікони із зображенням представників відомої козацької родини.¹⁰⁰

Власне це все, що нині відомо про археологічні розкопки на території нинішнього Галяцького району.

Наступна, найбільша група об'єктів культурної спадщини, що нараховує 301 пам'ятку, – це пам'ятки історії, що охоплюють період минувшини Галяччини із другої половини XVII до кінця XX століть.

Вище вже відмічалось про багатство історії Галяцького краю. Своім корінням вона сягає доби гетьманщини. Свідченням цьому є встановлений у місті Галяч «Пам'ятний знак до 350-річчя проголошення м. Галяч гетьманською столицею». Як козацький край Галяччина відома ще з середини XVII століття. Галяцький полк був одним із перших, які утворив гетьман Богдан Хмельницький, увівши новий адміністративно-територіальний поділ на звільненій від польської шляхти території в 1648 р.¹⁰¹

Відомий Галяч також підписаним 6 вересня 1658 р. під містом договором між гетьманом Іваном Виговським та представниками польського короля Яна Казимира, що увійшов в історію під назвою

¹⁰⁰ А. Л. Борохович Михайло, Галяцький полковник. 1687 – 1704 гг. // Киевская старина. – 1890. – № 3. – С. 547 – 551; Коваленко О.В. Звіт про дослідження на місці Успенської церкви в с. Лютецька Галяцького району Полтавської області у 2008 році. – Машинопис. Полтава, 2008. // НА ІА НАН України. – Ф.е. – 53 арк.; Коваленко О.В., Луговий Р.С. Звіт про дослідження на місці Успенської церкви в с. Лютецька Галяцького району Полтавської області у 2009 році. – Машинопис. Полтава, 2009. // НА ІА НАН України. – Ф.е. – 178 арк.; Коваленко О.В., Луговий Р.С. Звіт про дослідження на місці Успенської церкви в с. Лютецька Галяцького району Полтавської області у 2010 році. – Машинопис. Полтава, 2010. // НА ІА НАНУ. – Ф.1. – 223 арк.; Коваленко О., Луговий Р. Матеріали XVII ст. з розкопок Успенської церкви в с. Лютецька // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Вип. 22. Ч. І. – К.-Нікополь, 2013. – С. 121 – 128.

¹⁰¹ Заруба В.М. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація війська Запорозького у 1648 – 1792 рр. – Дніпропетровськ: ЛІРА, 2007. – С. 46 – 49.

Гадяцького.¹⁰² А 18 червня 1663 р. сталася подія, що вивела місто Гадяч в ранг столиці України. Цього дня на посаду гетьмана України було обрано гадяччанина Івана Брюховецького, який переніс гетьманську резиденцію до лютого його серцю міста.¹⁰³ Саме цю подію й увічнює згаданий вище пам'ятний знак.

Іншою цікавою пам'яткою на території міста є Тюремний замок – споруда нинішньої школи бджільництва. Знаходиться він на території колишнього замку Гадяцької полкової фортеці. Саме там, де, за переказами місцевих краєзнавців та легендами, розташовувався замок гетьмана Івана Мартиновича Брюховецького. Як показують обстеження, напівпідвальний поверх, підлога якого нині заглиблена на 2,5 м нижче поверхні, а стеля вище на 1 – 1,5 м, найвірогідніше за все є перебудованим фрагментом залишків споруди XVIII ст. Говорити про більш раннє походження підвалів нині немає підстав, оскільки на плані фортеці 1740-х рр. це місце не забудоване. За архівними джерелами у 1812 р. руїни колишнього замку були реконструйовані під в'язницю. Але пам'ятка цікава не лише історією свого будівництва. У цьому будинку з літа 1907 р. по весну 1908 р. знаходився в ув'язненні відомий український письменник Архип Юхимович Тесленко (2.03.1882 р., с. Харківці Лохвицького повіту Полтавської губернії – 28.06.1911 р.,

*Пам'ятний знак на честь
350-річчя проголошення м. Гадяч
гетьманською столицею.*

в'язником з залишків споруди XVIII ст. Говорити про більш раннє походження підвалів нині немає підстав, оскільки на плані фортеці 1740-х рр. це місце не забудоване. За архівними джерелами у 1812 р. руїни колишнього замку були реконструйовані під в'язницю. Але пам'ятка цікава не лише історією свого будівництва. У цьому будинку з літа 1907 р. по весну 1908 р. знаходився в ув'язненні відомий український письменник Архип Юхимович Тесленко (2.03.1882 р., с. Харківці Лохвицького повіту Полтавської губернії – 28.06.1911 р.,

¹⁰² Мокляк В.О. Полтавщина козацька (від Люблінської унії до Коломацької ради). – Полтава: АСМІ, 2008. – С. 128 – 130.

¹⁰³ Там само. – С. 150 – 164.

там само), якого в березні 1906 р. було заарештовано в м. Лохвиця за участь у революційному виступі селян. А під час тимчасової німецької окупації 1941 – 1943 рр. в будівлі Гадяцького тюремного замку розміщувалися табір для військовополонених¹⁰⁴ та збірний пункт для відправки молоді на примусові роботи до Німеччини¹⁰⁵.

Серед місць, пов'язаних із визначними особистостями Гадячини, чи не найвідомішим є урочище Зелений гай. Саме тут знаходилася садиба родини Косачів. Саме тут тривалий час проживала Олена Пчілка з родиною та її всесвітньовідома донька Леся Українка. Тут гостили кращі представники української культури та красного письменства О. Кобилянська, М. Старицький, П. Мирний, С. Мержинський, К. Квітка, М. Лисенко, Г. Хоткевич, Ф. Красицький та інші. Знищений за роки радянського тоталітаризму садибний комплекс складався з головного будинку, флігеля, повітки, купальні, криниці, погребка та саду. Від центрального в'їзду, що знаходився на горі біля поля, котре належало до маєтку, вела каштанова алея, що простягалася майже до центрального житлового будинку. Справа від неї, у т. зв. Малій Макітрі розташовувався садок із лавою. Позад саду – погріб. Зліва від алеї розкинулося урочище Велика Макітра. Тут була викопана криниця та збудовані флігель і повітка. Нижче, лівіше будинку, внизу на річці Псел розташовувалася купальня. Центральний житловий будинок було зведено на краю схилу високого берега р. Псел.

*Місце садиби родини Косачів
в урочищі Зелений Гай.*

¹⁰⁴ Гадячина: Історія краю / Авт. кол.: Пустовіт Т.П., Ревезук В.Я., Сердюк І.О., Коваленко О.В., Беседа В.М. – Гадяч: Видавництво «Гадяч», 2013 – 218 с., іл. – С. 148.

¹⁰⁵ ДАПО. – Ф.Р-7021. – Оп. 70. – Спр. 939. – Арк. 92; Свідчення Павла Анатолійовича Кириленка, 1926 р.н. // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею.

Це була двоповерхова мурована оштукатурена споруда. Центральний вхід знаходився з напільного боку, що мав один поверх. Зі сторони річки будинок був двоповерховий і мав веранду. Остання простягалася на половину будівлі. На невеликій площині-фундаментові було встановлено чотири колони, що підтримували верхній оглядовий майданчик, оточений із трьох боків фігурною балюстрадою. Нижній поверх мав прямокутні вікна, а верхні віконні прорізи завершувалися аркою. Із цього боку споруда мала двоє дверей – на першому та другому поверхах, що вели на веранду. Будівля мала чотирисхилу металеву покрівлю з двома душниками із дверцятами та пічне опалення. Нині від усього комплексу збереглася лише криниця.¹⁰⁶

З Оленою Пчілкою (Оленою Петрівною Косач-Драгомановою) в Гадячі пов'язана ще одна пам'ятка. Це будинок редакції часопису «Рідний край», у якому вона працювала в 1917 – 1919 рр. На жаль, споруда втратила первісний вигляд, але пам'ять відомої землячки увічнена меморіальною дошкою на одній із її стін.¹⁰⁷

Іншою відомою особистістю із життям і діяльністю якої пов'язані два об'єкти на території міста, є Панас Якович Рудченко більш відомий в історії як Панас Мирний, відомий український

Будинок Гадяцького повітового суду, в якому працював Мирний Панас (Рудченко Панас Якович) в м. Гадяч.

¹⁰⁶ Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР – № 2.4.1520-2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею; Леся Українка: Життя і творчість у документах, фотографіях, ілюстраціях / Авт.-упорядн. М.В. Гуць, Н.Л. Россошинська; Вступ ст. О. Гончара. – К.: «Радянська школа», 1979. – 280 с., іл.; Гадяччина: історія краю. – Гадяч: видавництво «Гадяч», 2013. – С. 128 – 129.

¹⁰⁷ Прохоренко К. Безцінні скарби душі. Спогад-есе про товариські взаємини Лесі Українки і Антоніни Макарової // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею.

письменник. Частину свого життя він провів у Гадячі, куди у 1858 р. переселилися його батьки з родиною. Наступного року Рудченки придбали двір, де спорудили будинок. Саму тут, за нинішньою адресою вулиця Садова, 8, пройшли юнацькі роки українського письменника-реаліста, класика української літератури Панаса Мирного (Рудченка Панаса Яковича). На будинку також встановлена меморіальна дошка на честь письменника.¹⁰⁸

Інше місце, пов'язане з Панасом Мирним знаходиться за адресою; вулиця Лесі Українки, 12. Це будинок Гадяцького повітового суду, в якому працював письменник.¹⁰⁹

Досить цікавий об'єкт категорії «пам'ятки історії» під час розвідувальних робіт було виявлено в селі Сари Гадяцького району. Це пам'ятний знак учасникам російсько-японської війни 1904 – 1905 рр. У 1912 р. коштом парафіян місцевої церкви в центрі села було встановлено цегляний, оштукатурений обеліск пірамідальної форми з хрестом на верхівці. На жаль оригінальний пам'ятник було зруйновано в роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. і лише в 1973 р. його відновили, а в 1988 р. цегляний обеліск замінили на обеліск із мармурової крихти.¹¹⁰

Двадцять століття, як, мабуть, ніяке інше в історії Полтавщини, виявилось багатим на військові події. Перша світова, громадянська та Друга Світова війни залишили свої шрами на Гадяцькій землі. Шрами у вигляді могил, пам'ятників і пам'ятних знаків полеглим воїнам та односельцям, місць розстрілів чи боїв.

Двадцять об'єктів історико-культурної спадщини на території Гадяцького краю розповідають про події громадянської війни та період становлення радянської влади. У центрі міста Гадяч знаходиться брат-

¹⁰⁸ Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР. – № 2.4.140-2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею; Панасенко А.Я. Гадяч. Історико-краєзнавчий нарис. – Гадяч, 1992. – С. 53.

¹⁰⁹ Повідомлення місцевого краєзнавця Торяника Миколи Федоровича, 1953 р.н. // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею.

¹¹⁰ Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР. – № 2.4.1590-2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею.

ська могила учасників громадянської війни. Братські могили полишили по собі трагічні події цієї війни в селах району – Красній Луці, Краснознаменці, Ручках, Харківцях. У селі Рашівка стоїть пам'ятний знак учасникам громадянської війни. А в селі Лютенька збереглися братська могила учасників громадянської війни та місце садиби одного з найвідоміших ватажків антибільшовицького спрямування Леонтія Христового. Є свідки подій громадянської війни і в інших селах Гадяцького району.

Братська могила учасників громадянської війни в м. Гадяч.

Буремні роки громадянської війни та страшне кровопролиття кінця першої чверті ХХ ст. стали наслідком петроградського жовтневого перевороту 1917 р., класової політики більшовицької партії та її вождя В.І. Ульянова (Леніна). Громадянська війна залишила чимало незагойних шрамів на території України й Гадяччини зокрема. На жаль, через десятиліття ідеологічної цензури на події того часу втрачено не лише масив інформації, а й матеріальні рештки подій. Адже зберігалося лише те, що свідчило про героїзм більшовизму. Все інше було під забороною. Тому нині ми маємо пам'ятки, пов'язані в основному лише з одною із протистояючих сторін.

У центрі міста Гадяч знаходиться братська могила, в якій поховано 19 осіб: членів більшовицької партії, комсомольців та працівників міліції, які загинули в 1918 – 1922 рр. під час громадянської війни та в боротьбі з антибільшовицькими збройними формуваннями отаманів Спричака та Л. Христового. Тут спочивають останки одного із перших комсомольців міста, заступника командира загону по боротьбі із контрреволюцією Лева Оболонського, схопленого і живцем спаленого на вогнищі в 1920 р.; начальника міліції села Веприк Гаврила Миколайовича Татаренка, закатованого у 1921 р.;

Дмитра Лаврентійовича Войника, юриста народного судді, що помер під час засідання суду від ран, отриманих в результаті сутички з бійцями збройного загону Левка Христового 30 липня 1921 р. в с. Лютенька; першого голови сільської ради с. Броварки Данила Тимофійовича Костенка, разом із дружиною Єфросинією, які були вбиті на власному подвір'ї; лісничого с. Вельбівка Кири'яна Йосиповича Орла, розстріляного у червні 1921 р. за те, що два його сини служили в міліції; О. Володимирова та С. Диравки – членів Гадяцького повітового ревкому. Останній спочинок тут знайшли працівники міліції П. Грабенко, К. Дюх, С. Кузьменко, Й. Поповиченко, П. Потурнак, А. Суходавець, К. Шатрава, А. Шапій, І. Татаркін, А. Ткаченко. На жаль, про обставини загибелі останніх відомості відсутні.¹¹¹

Братська могила учасників громадянської війни знаходиться на кладовищі в селі Красна Лука. Тут поховані жертви нападу на село антибільшовицького загону отамана Спичака – член надзвичайного комітету І.П. Куліш, командир Полтавського революційного полку А.С. Лизогуб та місцевий активіст М.М. Неверивка. Усі вони були причетні до заготівлі хліба за продрозверсткою і загинули в 1920 р.¹¹²

Братська могила учасників громадянської війни в с. Красна Лука.

¹¹¹ Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР. – № 2.4.142-2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею; Історія міст і сіл Української РСР: Полтавська область / Голов. ред. кол. Тронько П.Т., Бажан М.П., Білодід І.К. та ін.; Ред. кол. Буланний І.Т., Бардик Г.С., Бевзо О.А. та ін. – К.: Голов. Ред. УРЕ, 1967. – С. 153, 155, 989; Панасенко А.А. Гадяч. Історико-краєзнавчий нарис. – Гадяч, 1992. – С. 32 – 33.

¹¹² Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР. – № 2.3.1556-2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею; Історія міст і сіл Української РСР: Полтавська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1967. – С. 192.

На кладовищі села Краснознаменка (кол. Сергіївка) є братська могила, в якій поховано шість осіб, які загинули в 1920 р. під час бою із антибільшовицьким загonom отамана Коваля. На жаль, більш детальні відомості про подію та похованих відсутні.¹¹³

У тому ж селі, в південно-західній частині кладовища похований перший комуніст села Тимофій Федотович Боцула, який загинув разом із групою активістів села під час набігу на село антибільшовицького формування Коваля в 1920 р.¹¹⁴

В парку села Ручки поховані члени сільського революційного комітету: Б.Ф. Басараб, С.Я. Боряк та інші активісти села, які загинули в 1919 р. в бою із антибільшовицьким загonom отамана Золотий Зуб. На жаль, скільки саме осіб тут поховано, невідомо, як відсутній і детальний опис події.¹¹⁵

Не оминули події громадянської війни і село Харківці, залишивши свою криваву позначку у вигляді братської могили. Знаходиться вона в центрі села, біля церкви Різдва Пресвятої Богородиці. Тут знайшли свій останній спочинок вісім мешканців села. Три з них були розстріляні як заручники чи родичі червоних партизан у 1919 р. під час перебування в селі військ Добровольчої Армії. Голова місцевого комітету бідноти П.А. Карасюк та два члени комбідус. Сарі загинули від рук загону, що належав до формувань Н.І. Махна в 1921 р. У цій могилі спочивають також учасник громадянської війни Й.Г. Лабаш, який помер у 1921 р. від отриманих поранень, та

¹¹³ Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР. – № 2.3.1809-2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею; Історія міст і сіл Української РСР: Полтавська область / Голов. ред. кол. Тронько П.Т., Бажан М.П., Білодід І.К. та ін.; Ред. кол. Буланій І.Т., Бардик Г.С., Бевзо О.А. та ін. – К.: Голов. Ред. УРЕ, 1967. – С. 192.

¹¹⁴ ДАПО. – Ф.Р-8661. – Оп. 1. – Спр. 515. – Арк. 7; Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР. – № 2.3.1554-2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею.

¹¹⁵ Архів Ручківського сільського історико-краєзнавчого музею; Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР. № 4. 3. 1589 – 2. 16. 2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею.

Ф.Є. Горбань – перший голова місцевого колгоспу, що помер у 1933 р.¹¹⁶

У селі Гречанівка знаходиться ще одна могила, в якій похований член РСДРП(б), учасник революційних подій 1905 – 1907 рр. в Катеринодарі (нині м. Краснодар). Мусій Данилович Романенко. 1914 р. він повернувся до рідного села, а після більшовицького перевороту 1917 р. був обраний членом ревкому, керував розподілом поміщицької землі й інвентарю. Розстріляний денікінцями в 1919 р.¹¹⁷

*Могили радянських активістів
Підгайка А.С., Пуця Д.О. та учасника
громадянської війни Романенка М.Д.
в с. Гречанівка.*

У цьому ж селі збереглася могила учасника громадянської війни Антона Свиридовича Підгайка (1899 – 1934), будьонівця, чекіста¹¹⁸.

В центрі села Великі Будища знаходяться могила голови Великобудищанського волвиконкому М.К. Золотоверха, що загинув у 1918 р. за нез'ясованих обставин, та спільна могила голови того ж волвиконкому О.М. Хоруженка, члена волвиконкому С.В. Левченка, розстріляних в 1921 р. та голови місцевого комітету бідноти П.К. Ла-

¹¹⁶ ДАПО. – Ф.Р-1876. – Оп. 1. – Спр. 800. – Арк. 5; Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР. – № 2.3.1598-2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею.

¹¹⁷ На пам'ятнику, що встановлений у 1984 р., на могилі вибита дата смерті «1918», що вірогідно є помилкою, допущеною в новітній час при виготовленні надгробку; ДАПО. – Ф.Р-8661. – Оп. 1. – Спр. 404. – Арк. 8; Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР. – № 2.4.2320-2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею.

¹¹⁸ ДАПО. – Ф.Р-8661. – Оп. 1. – Спр. 404. – Арк. 8; Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР. – № 2.4.2320-2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею.

гути, убитого представниками одного із антибільшовицьких формувань у тому ж році.¹¹⁹

В одному із боїв із формуваннями противників встановлення радянської влади загинули секретар комсомольської організації с. Вельбівка Ф.Т. Перепелиця та командир загону Н.П. Лисенко. Сталося це в 1921 р. Детально про подію джерела мовчать. Жодних свідчень про те, що це був за бій та його обставини, віднайти не вдалося ні серед архівних документів ні в самому селі. Єдина вціліла пам'ятка, що нагадує про неї – могила в центрі села Вельбівка.¹²⁰ А в селі Веприк на території Професійного аграрного ліцею знаходиться могила, в якій поховано 17 осіб – активістів села, членів комітету бідноти, ревкому, міліціонерів, які загинули під час збройних сутичок із загonom Левка Христового та в ході боротьби за утвердження і зміцнення радянської влади в селі в період із 1920 по 1938 роки.¹²¹

Свідками боротьби із загонами Добровольчої Армії на Полтавщині в 1919 р. є дві пам'ятки біля та в селі Глибока Долина. Перша із них – братська могила, в якій знайшли свій вічний спочинок після бою з білогвардійцями троє невідомих бійців Червоної армії.¹²² Інша – могила в центрі села, в якій поховано Є.М. Крохмального (1896 – 1919), уродженця села Ветхалівка Гадяцького повіту, червоноармійця, організатора комітету бідноти. В серпні 1919 р. в одному з боїв із білогвардійцями він отримав поранення і був взятий в полон та після жорстоких тортур розстріляний.¹²³

¹¹⁹ ДАПО. – Ф.Р-8661. – Оп. 1. – Спр. 339. – Арк. 5; Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР № 2.3.1535-2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею.

¹²⁰ Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР. – № 2.3.4.1536-2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею.

¹²¹ Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР. – № 2.4.1543-2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею; Кривко О.Й. Історія села Веприк на Полтавщині. – Гадяч: Видавництво «Гадяч», 2010. – С. 109 – 119.

¹²² Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР. № 2.4.1545 - 2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею.

¹²³ Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР № 2.3.2314-2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею.

Свідком боїв із білогвардійцями, що відбувалися на Гадяччині у 1919 р., є могила в селі Петрівка-Романська, в якій поховані два невідомі червоноармійці, які загинули в серпні 1919 р., стримуючи наступ частин Добровольчої Армії біля залізниці.¹²⁴

Вище автор уже згадував про отамана антибільшовицького загону Левка Христового та розстріляних ним у селі Лютенька продзагонівців. Підтвердженням цих подій є могила, що знаходиться в урочищі Березки на території Лютеньківського лісництва. Саме в ній знайшли вічний спочинок 42 червоноармійці-продзагонівці. У даному випадку більш детально відомо й про обставини їх загибелі. Прибувши до села, продзагонівці зібрали селян на сходку в якій брали участь повітовий суддя, начальник міліції і власне самі червоногвардійці й селяни. Саме під час сходки відбувся бій із загonom Л. Христового, в результаті якого отаманом було взято в полон багато учасників сходки та активістів села, червоногвардійців. Останніх вивели в ліс, де й розстріляли.¹²⁵

Братська могила учасників
громадянської війни в с. Лютенька

У сквері цього ж села спочивають останки червоноармійців та жителів Лютеньки, які загинули під час громадянської війни в

¹²⁴ ДАПО. – Ф.Р-8661. – Оп. 1. – Спр. 661. – Арк. 4; Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР. – № 2.3.1573-2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею.

¹²⁵ Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР. – № 2.3.1561-2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею; Ревезук В. За волю України: Нарис історії повстансько-партизанської боротьби на Полтавщині в 1917 – 1923 рр. – Полтава, 2007. – С. 119 – 120; Історія міст і сіл Української РСР: Полтавська область / Голов. ред. кол. Тронько П.Т., Важан М.П., Білодід І.К. та ін.; Ред. кол. Буланій І.Т., Бардик Г.С., Бевзо О.А. та ін. – К.: Голов. Ред. УРЕ, 1967. – С. 180.

1918 – 1922 рр.: Бойко Іван Каленикович, який за рішенням місцевої підпільної організації застрелив у 1918 р. коменданта Веприцького стану гетьманської варти Зарицького-Верещаку, був схоплений і вбитий під час невдалої спроби втечі; брати Бутенки (учитель і червоноармієць), які загинули в 1919 р. під час нападу на село антибільшовицького загону Левка Христового; мати комуніста Івана Дмитровича Перевали – Капітоліна, убита в 1920 р., учитель І.Я. Кацюба та секретар місцевого комітету бідноти Х.І. Широколава.¹²⁶ Згодом тут же були поховані 47 мешканців села, розстріляні гітлерівцями під час тимчасової німецької окупації села в 1941 – 1943 рр. за зв'язки з партизанами та як заручники, та 294 радянських воїни, що загинули 8 – 10 вересня 1943 р. в боях із гітлерівськими загарбниками або ж померли від ран у вересні – жовтні 1943 р. в 453-му медичному санітарному батальйоні.

Біля магазину в селі Максимівка похована вчителька Максимівської початкової школи Ярошенко Оксана Василівна. У 1921 р. її було обрано від Гадяцького повітового комітету комсомолу делегатом 3-го з'їзду комсомолу. Загинула вона під час поїздки до міста Харків 10 травня 1921 р. від рук одного із махновських загонів.¹²⁷

Від рук махновців загинули жителі села Писарівщина – брати Данило та Юхим Сіренькі. У 1921 р. вони поїхали до села Сари за сіллю для односельців і на зворотньому шляху потрапили до рук бійців загону Н.І. Махна.

Могила Сіренького Д.Л. та Сіренького Ю.Л. в с. Писарівщина.

¹²⁶ ДАПО. – Ф.Р-8661. – Оп. 1. – Спр. 561. – Арк. 9; Ф. 3121. – Оп. 7. – Спр. 33. – Арк. 27 – 28; Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР № 2.4.(2.3)161-2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею.

¹²⁷ Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР. – № 2.3.2308-2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею.

Вирішальну роль у їх загибелі очевидно зіграло те, що обидва були сільськими активістами. Данило Лукич у 1920 р. був обраний головою комітету бідноти, а Юхим Лукич працював у повітовій міліції. Їх могила знаходиться в с. Писарівщина в центральній частині сільського кладовища.¹²⁸

Від рук бійців одного із антибільшовицьких формувань, що діяли на Гадяцькій землі у 1921 р. загинули учасники громадянської війни, члени комітету бідноти та активісти села Римарівка. Загалом 15 осіб, могила яких знаходиться в північній частині старого Римарівського кладовища.¹²⁹

У 1966 р. за рішенням Гадяцької районної ради в центрі села Рашивка встановлено пам'ятний знак на честь десяти мешканців села, які загинули в 1919 – 1921 рр.¹³⁰ Більш детальну інформацію про саму подію виявити не вдалося.

Усі згадані вище об'єкти є пам'ятками лише однієї сторони – більшовицької. Зрозуміло, що за 70 років панування комуністичної ідеології в країні було знищено будь-які нагадування про іншу протиборствующу сторону, що боролася з більшовицькою ідеологією. І все ж один такий об'єкт на території Гадяцького району вдалося розшукати. Це місце садиби родини отамана Леонтія Остаповича Христового.

Леонтій Остапович Христовий – один із визначних керівників антибільшовицького селянського повстанського руху на Полтавщині народився на хуторі Скажениковому біля села Лютенька. Походив із давнього козацького роду. Учасник Першої Світової війни Л. Христовий служив у кавалерійському полку, після 1917 р. командував червоним ескадроном, у 1919 р. був головою Зіньківської

¹²⁸ ДАПО. – Ф.Р-3121. – Оп. 1. – Спр. 34. – Арк. 1, 26, 29; Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР № 2.3.1578 – 2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею.

¹²⁹ Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР. – № 2.3.1587-2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею.

¹³⁰ ДАПО. – Ф.Р-3121. – Оп. 1. – Спр. 34. – Арк. 22; Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР. – № 2.4.137-2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею.

Надзвичайки. За часів Директорії – сотенний командир комендантської сотні в місті Зіньків, а після повернення до влади більшовиків готував повстання, маючи на меті захопити Зіньківську ЧК та випустити арештованих українських патріотів. Після того, як змову було розкрито втікає до Полтави, а згодом до Києва. На початку 1920 р. арештований, але тікає із зіньківської в'язниці. Поштовою до створення антибільшовицького повстанського загону стало безпардонне пограбування жителів села Лютенька продовольчими загонами. Уже 6 липня 1920 р. загін отамана Левка Христового нараховував 50 бійців, які невдовзі здійснили набіг на Лютеньку знищивши близько 40 продармійців. Повстання досить швидко набирало обертів. Уже 18

*Отаман Леонтій Христовий.
Фото почт ХХ ст.*

липня 1920 р. загін нараховував понад 300 бійців, мав два кулемети. Повсталі отримали також підтримку сільського населення, яке постачало їм зброю, боеприпаси, продукти харчування та обмундирування. У серпні того ж року в навколишніх селах і хуторах розпочинається інтенсивне формування повстанських загонів, створюється штаб повстанського руху. Сам отаман зустрічається і розуміється з Н.І. Махном, отримує від керівництва махновського штабу зброю та мандат на право формування Особливого загону Повстанської армії України. Найбільшого розмаху повстання досягло в серпні 1920 р., охопивши території Гадяцького, Миргородського та Зіньківського повітів. Враховуючи те, що в листопаді 1920 р. Н.І. Махно уклав договір про спільні дії з більшовиками проти армії барона Врангеля Л.О. Христовий запропонував укласти перемир'я, але командуючий червоними військами на Полтавщині Воронін повідомив, що припинити воєнні дії можна лише за умов повного роззброєння по-

встанців. Значну частину повстанців, які з настанням зимових холодів вийшли з лісу та здалися радянській владі, без суду і слідства розстріляли в м. Гадяч. Із початком весни 1921 р. загін активізує боротьбу з більшовиками. Однак активізували боротьбу з Л. Христовим і більшовики. В Лютенці та навколишніх селах проводилися масові облави та арешти, в ході яких було заарештовано чи здалося добровільно понад 300 повстанців. 15 липня 1921 р. карателі маневрової групи міліції під керівництвом К. Матяша оточили частину об'єднаних загонів Л. Христового та М. Мандика і витіснили їх із лісу на заболочені луки. Під час прориву Л.О. Христовий був тяжко поранений, а згодом убитий.¹³¹

Нині від садиби, що була розташована в селі Лютецька на розі сучасних вулиць Дружби та Першотравневої, зберігся погріб та дуб і шовковиця, що ще пам'ятають отамана. Стосовно ж самого будинку, то він не зберігся, а на його місці згодом звели новий.

Місце садиби Л. Христового
в с. Лютецька.

Про жорстоку боротьбу за встановлення радянської влади на селі свідчить ряд могил, що збереглися в селах Гречанівка, Крамарщина, Плішивець, Сари та Тимофіївка.

Кривавий рахунок періоду становлення радянської влади на селі відкриває могила голови комітету бідноти села Плішивець П.О. Пісковця, убитого противниками становлення радянської влади в 1925 р.¹³²

¹³¹ Ревегук В. *За волю України: Нарис історії повстансько-партизанської боротьби на Полтавщині в 1917 – 1923 рр.* Полтава, 2007. С. 118 – 143; Чайка І. *Дзвони над Лютецькою.* – Гадяч: Видавництво «Гадяч», 2001. – 438 с.

¹³² ДАПО. – Ф.Р-15. – Оп. 1. – Спр. 2881. – Арк. 121; Ф.Р-105. – Оп. 1. – Спр. 144. – Арк. 8; *Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР.* – № 2.4.163-2.16.2 // *Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею.*

Свідченням жорстокої боротьби із більшовизмом, що тривала навіть після закінчення громадянської війни, є могили в селах Сари та Гречанівка.

Перша з них знаходиться в центрі села Сари на території школи. Власне, це не одна могила а три в одній огорожі. Тут знайшли свій вічний спочинок один із перших комсомольців села, активіст комітету бідноти, сількор, убитий невідомими у 1925 р. Микола Михайлович Дерев'яноко (1906 – 1925); учитель початкових класів з 1931 р., організатор класу по ліквідації неграмотності в селі, культурно-освітньої роботи серед населення Олександр Олександрович Скиба (1916 – 1937) – помер від туберкульозу; вбитий невідомими в 1936 р. перший голова створеного у 1930 р. місцевого колгоспу ім. ВЦВК Гурій Григорович Карпенко (1903 – 1936), що був убитий у 1936 р.¹³³

У селі Гречанівка на сільському кладовищі поховано Дмитра Олексійовича Пуця (1899 – 1927), голову сільського споживчого товариства, убитого в Трегубівському лісі.¹³⁴ А в північно-східній частині села Крамарщина похований Григорій Михейович Михайлик (1919 – 1935), піонер, сільський кореспондент районної газети, убитий влітку 1935 р.¹³⁵

Найбільшою трагедією для Гадяччини, як і для всієї України, був Голодомор 1932 – 1933 рр., що став можливим в результаті нелюдського відношення радянської комуністичної влади до села. Стовідсоткова викачка зерна як із одноосібників, так і з колективних господарств поставили на межу виживання цілий народ. Для провідирів Голодомору не важливим було чи підтримує комуністичну політику на селі та чи інша частина населення. Головним було знищити бажання селян до спротиву комуністичній політиці та владі на селі.

¹³³ ДАПО. – Ф.Р-8661. – Оп. 1. – Спр. 344. – Арк. 50 – 56; Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР. – № 2.3.1591-2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею.

¹³⁴ ДАПО. – Ф.Р- 8661. – Оп. 1. – Спр. 404. – Арк. 8; Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР. – № 2.4.2320-2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею.

¹³⁵ Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР. – № 2.3.1558-2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею.

На жаль, в роки Голодомору фіксація смертей не велася і лише через 70 років після трагедії неймовірними зусиллями науковців, простих громадян було складено хоча й далеко не повні списки загиблих. Згідно з матеріалами Національної книги пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 рр. в Україні вдалося встановити, що на території Гадяцького району загинуло не менше 6920 осіб.¹³⁶ Але це далеко не повні відомості. Тому що жертв було значно більше. Одне із сіл району – Лютенька було занесене на республіканську «Чорну дошку».¹³⁷ Як результат його жителі були заблоковані в межах рідного села, сюди заборонялося доставляти будь-який крам, а тим більше постачати продукти. В результаті село перетворилося на величезну могилу. Ось як пригадувала розповіді своєї матері жительки села Лютенька Хоменко Параски про Голодомор 1932 – 1933 рр. її донька Г.С. Барильченко: «Мати говорила їсти було нічого, бо все викачали буксири. Буксирів направляла сільрада. Вони все забирали. У нас батько був заготовив дерево на хату, то й те забрали. Биків забрали і все, що знайшли... Ото, як усе забрали – стали з голоду пухнуть. Четверо дітей – Микола, Павло, Мишко і Галя зразу померли. Двох біля хати закопали, бо не було сили везти на кладовище, а двох не знали, де й ділись, як пішли просить та й не вернулись. Одного люди переказали, щоб забрали на Стоббунах, то мати поки дійшла, його десь закопали. П'ятий Іван дожив поки жито колоски викинуло і як

*Місце поховання жертв Голодомору
1932 – 1933 р. в с. Красна Лука.*

¹³⁶ Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні: Полтавська область / Упоряд. О.А. Білоусько, Ю.М. Варченко, В.О. Мокляк, Т.П. Пустовіт. – Полтава: Оріяна, 2008. – С. 46 – 85, 929 – 936.

¹³⁷ Там само. – С. 61.

молоде зерно стало, наївся і помер. Батько, Хоменко Семен Корнійович, був дуже заслаб і лежав пухлий на печі і мати ходила пухла. Казала я теж зляжу. То батько кидав на неї що в руки попало і кричав не лягай, бо ми помремо, іди проси в людей. І вона йшла, односила щось з одєжі людям і вимінювала поїсти. І так вижили. А п'ятеро дітей померли. Дід Корній умер і баба Палажка і баба по матері теж умерлиа. Мати казала що і листя сушили, і козельки їли, і черепашки, що хто знайшов. Казали, що пошти в кожному дворі хтось умер. А як де і не вмирили, то рядом мерли по п'ятеро, як у нас. ...А мати розказувала. Зайшла вона до сусідки, а в неї макітра на долівці і з макітри ручка дитяча вигляда. ... Хоронили по городах, біля хат і на кладовищі. А як де хто помер серед поля, то може й там закопали. ... Мати говорила, шо все це зробила власть, Сталін». ¹³⁸

Свідченням цієї страшної трагедії гріх за яку цілком і повністю лягає на комуністичну владу, є п'ятнадцять віднайдених місць поховань померлих в результаті цієї страшної трагедії ХХ століття. Вони виявлені в селах Великі Будища (3), Дучинці, Книшівка, Красна Лука (2), Краснознаменка (2), Мала Обухівка, Писарівщина, Рашівка, Римарівка, Харківці, Хитці. На території Гадяцького району в селах Бакути, Березова Лука, Біленченківка, Бобрик, Броварки, Вельбівка (2), Веприк, Гречанівка, Змажине, Качанове, Книшівка, Коновалове, Красна Лука, Краснознаменка (2), Лисівка, Лихопілля, Лютенька, Максимівка, Мала Побиванка, Мартинівка, Миколаївка, Млини, Петрівка-Роменська, Плішивець, Рашівка, Римарівка, Розбишівка, Ручки, Сари (2), Сватки, Середняки, Соснівка, Тимофіївка, Харківці та в місті Гадяч встановлено 37 пам'ятних знаків жертвам Голодомору 1932 – 1933 рр.

Другою величезною трагедією ХХ століття як і для всієї Полтавщини й України стали події Другої Світової війни і, зокрема та її частина, що за радянського часу отримала назву Велика Вітчизняна війна 1941 – 1945 рр. 22 червня 1941 р. надовго змінило історію країни, а декларативна боротьба з фашизмом і нацизмом в подальшому надовго визначили внутрішню і зовнішню політику колишнього

¹³⁸ Там само. – С. 929.

СРСР та пострадянських держав. А в ХХІ столітті цей декларатизм у відриві від реальної історії та подій і фактів разом із підміною понять збройно став на кордонах незалежної української держави.

Гадяцький район належить до тих районів Полтавщини, на території яких відбувалося найбільше збройних конфліктів та інших подій, пов'язаних із оборонними боями, окупацією, партизанською боротьбою та визвольними боями на Полтавській землі.

З переміщенням воєнних дій на територію Полтавської області восени 1941 р. по річці Псел проходила одна із оборонних ліній, а сам Гадяч та територія району стали місцем збору радянських військових частин і окремих воїнів, які виходили із оточення. Так 24 вересня біля села Сарі вийшла із оточення, в яке потрапив під Лохвицею Південно-Західний фронт, одна із колон прориву, якою командував І.Х. Баграмян. Кулеметні черги та гарматні постріли лунали також в околицях сіл Бобрик, Великі Будища, Вельбівка та Качанове. Так, в районі Бобрика та Великих Будищ у першій половині вересня 1941 р. вів жорстокі бої 41-й запасний кінний артилерійський полк Південно-Західного фронту, а 20 вересня того ж року біля села Качанове І-й окремих танковий полк Південно-Західного фронту.¹³⁹

Меморіальний комплекс: братські могили радянських воїнів, партизанів, підпільників, жертв нацизму; могила Степаненка Василя Михайловича; могила Корзуна Павла Петровича; пам'ятний знак полеглим землякам, пам'ятний знак «Втеча з пекла» в м. Гадяч.

¹³⁹ *Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР. – № 2.4.148-2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею; Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР. – № 2.4.149-2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею; Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР № 2.4.1548. – 2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею;*

Бої в Гадяцькому небі тривали навіть після окупації території району військами вермахту. Так, 24 жовтня 1941 р. у повітряному бою з ворожими літаками над містом Гадяч був збитий літак 136-го авіаційного полку 19-ї авіаційної дивізії, що впав на території села Вельбівка.¹⁴⁰

Гадяцький район був окупований ворогом 27 вересня 1941 р.¹⁴¹ Майже одразу ж після вступу німецьких військ окупаційна влада починає встановлювати свій порядок. Гадяцький район разом із Роменським, Зінківським та Петрівсько-Роменським районами включають до складу Гадяцького гебіту.¹⁴² За розпорядженням окупаційної влади відновлює свою діяльність гадяцька в'язниця як місце утримання ворожого цивільного населення та військовополонених. Відомо, що тут також перебувало до 200 – 300 осіб із військовополонених Червоної Армії – представників грузинської національності, які згодом були розстріляні.¹⁴³ Тимчасова в'язниця для утримання радянських активістів, комуністів, військовополонених, партизанів, жителів Петрівсько-Роменського району була утворена в селі Петрівка-Роменська. В'язнів, які тут перебували, після допитів і катувань везли через село й розстрілювали в урочищі Докалове.¹⁴⁴

¹⁴⁰ ДАПО. – Ф.Р-1876. – Оп. 8. – Спр. 68. – Арк. 1 – 2; Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР. – № 2.3.4.1536-2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею.

¹⁴¹ Хронологічний довідник про період тимчасової німецько-фашистської окупації населених пунктів Полтавської області 1941 – 1943 рр. / Упоряд. Журавель Г.Г., Яненко З.П. – Полтава, 2005. – С. 37.

¹⁴² Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1948 – 2012 рр.): Довідник з історії адміністративно-територіального поділу / Редкол.: Білоус Г.П., Білоусько О.А., Гудим В.В. та ін.; Упоряд. Васильєва Ю.О., Жук В.Н., Коротенко В.В. та ін. – 2-е вид. переробл. і доповн. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. – С. 46 – 66.

¹⁴³ ДАПО // Ф. Р-7021. – Оп. 70. – Спр. 939. – Арк. 92; Свідчення Павла Антоновича Кирилєнка, 1926 р.н. // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею.

¹⁴⁴ ДАПО. – Ф.Р-1876. – Оп. 8. – Спр. 97. – Арк. 5.; Опришко І.М. Звичайне українське село Петрівка-Роменська. – Гадяч: видавництво «Гадяч», 2013. – С. 71 – 72; Опришко І. Вишанували пам'ять закатованих // Гадяцький вісник. – 2013. – №. 106 – 107 (11699 – 116100). – 21 вересня. – С. 6.

Невдовзі працездатне населення окупованих територій почали примусово залучати до виконання трудової повинності. Уже 7 листопада Г. Герінг проводить нараду «Про використання російської робочої сили»¹⁴⁵, а 19 грудня 1941 р. за наказом рейхсміністра окупованих територій А. Розенберга була введена обов'язкова трудова повинність.¹⁴⁶ А 20 лютого 1942 р. іншим керівником нацистської Німеччини Г. Гімлером було підписано наказ, згідно з яким молодь почали вивозити на примусові роботи до Німеччини. Перший транспорт із Полтавщини вирушив до Третього Рейху в травні 1942 р. Один із збірних пунктів для відправки молоді до Німеччини був організований на території гадяцької в'язниці.¹⁴⁷

Однією з найтрагічніших сторінок Другої Світової війни, у т.ч. і на Гадяччині стала політика Голокосту, що її активно проводили нацисти на окупованих територіях з перших днів своєї присутності на території району. Вже 6 листопада 1941 р. на старому єврейському кладовищі було розстріляно 13 громадян єврейської національності.¹⁴⁸ Іншим значним місцем роз-

Місце розстрілу та братська могила жертв нацизму в урочищі Гончарний Яр у м. Гадяч.

¹⁴⁵ Нюрнберський процес над головними німецькими військовими злочинцями: Сборник матеріалів в 7-и тт. Т. III: Военные преступления и преступления против человечества. – М.: Госюриздат, 1958. – С. 638 – 639.

¹⁴⁶ Гадяччина: Історія краю / Авт. колектив: Пустовіт Т.П., Ревезук В.Я., Сердюк І.О., та інші. – Гадяч: видавництво «Гадяч», 2013. – 218 с., іл. – С. 149.

¹⁴⁷ ДАПО // Ф. Р-7021. – Оп. 70. – Спр. 939. – Арк. 92; Свідчення Павла Антоновича Кириленка, 1926 р.н. // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею.

¹⁴⁸ ДАПО. – Ф.Р-1876. – Оп. 8. – Спр. 68. – Арк. 6; Книга Скорботи України: Полтавська обл. – Т. 1: м. Полтава, Великобагачанський район, Гадяцький район, Глобинський район, Гребінківський район, Диканський район, Зіньківський район, Карлівський район, Кобеляцький район, Козельщинський район, Котелевський ра-

стрілу єврейського населення стало урочище Гончарний яр, де нацисти розстріляли близько 250 представників єврейської громади міста Гадяч. Розстріли відбувалися в кілька етапів. Відомо про 23 листопада й 5 грудня 1941 р. та 22 лютого 1942 р.¹⁴⁹

Окупувавши територію Гадяцького району, ворог одразу ж розпочав винищувати потенціал для можливого спротиву своїй владі. Арештовувалися і знишувалися представники радянського і партійного активу Гадяччини вже з перших днів окупації. Так, уже в перші дні окупації вересня 1941 р. було вбито редактора районної газети Петрівсько-Роменського району Дрейзера та жителя цього ж села Пішняка.¹⁵⁰ 3 жовтня 1941 р. у відповідь на вбивство німецького мотоцикліста біля дороги із села Рашівка на Зуївку окупантами було влаштовано облаву, під час якої загинули три юнаки – жителі с. Рашівка.¹⁵¹

Відомо про розстріли мирних громадян Гадяцького району, які відбувалися і в грудні 1941 р. Так, у грудні в селі Лисівка окупанти розстріляли секретаря Лисівської сільської ради та голову місцевого колгоспу.¹⁵² А 22 грудня двох жителів того ж села нібито за зв'язок

йон, Кременчуцький район, Лохвицький район. – Полтава: Полтавський літератор, 2002. – С. 115, 117, 118, 123, 126, 137, 139, 142, 143.

¹⁴⁹ ДАПО. – Ф.Р-1876. – Оп. 8. – Спр. 68. – Арк. 4; Бровар Д. У Гончарському Яру // Зоря Полтавщини. – 1988. – № 233 (17033). – 11 жовтня. – С. 4; Лепський М. Трагедія Гончарського Яру // Трудова Полтавщина. – 2007. – 22 червня. – С. 3.

¹⁵⁰ ДАПО. – Ф.Р-1876. – Оп. 8. – Спр. 97. – Арк. 5.; Опришко І.М. Звичайне українське село Петрівка-Роменська. – Гадяч: видавництво «Гадяч», 2013. – С. 71 – 72; Опришко І. Вшанували пам'ять закатованих // Гадяцький вісник. – 2013. – №. 106 – 107 (11699 – 116100). – 21 вересня. – С. 6; Лепський М. Життя віддав за Перемогу // Гадяцький вісник. – 2013. – № 51 – 52 (11644 – 11645). – 8 травня. – С. 3.

¹⁵¹ ДАПО. – Ф.Р-1876. – Оп. 8. – Спр. 68. – Арк. 16; Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР. – № 2.4.2317-2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею; Книга Скорботи України: Полтавська область. Т. 1: м. Полтава, Великобагачанський район, Гадяцький район, Глобинський район, Гребінківський район, Диканський район, Зіньківський район, Карлівський район, Кобеляцький район, Козельщинський район, Котелевський район, Кременчуцький район, Лохвицький район. – Полтава: Полтавський літератор, 2002. – С. 116, 127, 133.

¹⁵² ДАПО. – Ф. 105. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 58; Книга Скорботи України: Полтавська область. Т. 2: м. Полтава, Великобагачанський район, Гадяцький район,

із партизанами.¹⁵³ У грудні цього ж року було взято в заручники та розстріляно трьох жителів села Мала Обухівка.¹⁵⁴

Героїчною сторінкою Другої Світової війни на території Гадяцького району стала партизанська боротьба. Відступаючи з Полтавської землі, радянським і партійним керівництвом було зроблено ряд заходів для організації антифашистського руху опору на окупованій території. Секретарем Гадяцького підпільного райкому КП(б)У в переддень окупації було затверджено В.М. Степаненка, а членами підпільного райкому – голову Гадяцького райвиконкому М.І. Кукольницького, інструктора райкому І.Т. Сахна та голову промартілі «Червоний кооператор» С.І. Мартиненка.¹⁵⁵ Базою підпільних Гадяцького райкому та Полтавського обкому стало село Плішивець. Загалом на території району було створено 11 парти-

Пам'ятне місце бою партизанів на східній околиці с. Вельбівка.

Глобинський район, Гребінківський район, Диканський район, Зіньківський район, Карлівський район, Кобеляцький район, Козельщинський район, Котелевський район, Кременчуцький район, Лохвицький район. – Полтава: Полтавський літератор, 2002. – С. 116, 120.

¹⁵³ Книга Скорботи України: Полтавська область. Т. 2: м. Полтава, Великобагачанський район, Гадяцький район, Глобинський район, Гребінківський район, Диканський район, Зіньківський район, Карлівський район, Кобеляцький район, Козельщинський район, Котелевський район, Кременчуцький район, Лохвицький район. – Полтава: Полтавський літератор, 2002. – С. 124, 139.

¹⁵⁴ ДАПО. – Ф.Р-1876. – Оп. 8. – Спр. 68. – Арк. 26; Паспорт пам'ятки історії та культури СРСР № 2.4.2323-2.16.2 // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею.

¹⁵⁵ Гадяччина: Історія краю / Авт. колектив: Пустовіт Т.П., Ревезук В.Я., Сердюк І.О., та інші. – Гадяч: видавництво «Гадяч», 2013. – 218 с., іл. – С. 141.

занських загонів – Гадяцький, Плішивецький, Книшівський, Рашівський, Краснолуцький, Веприцький, Великобудищанський, Сарський, Лисівський, Соснівський і Вельбівський та 4 партизанські групи у селах Гречанівка, Рашівка, Харківці, Римарівка загальною чисельністю понад 150 осіб. 28 листопада 1941 р. на нараді керівників партизанських загонів було вирішене питання про об'єднання загонів Гадяцького, Миргородського та Комишнрянського районів і рейдових загонів І. Копьонкіна з м. Харкова й І. Скобелева з Луганської області. Осінню і зимою 1941 р. партизани отримували інформацію про події на фронтах, розповсюджували листівки та здійснили ряд успішних бойових операцій. Однак, кільце навколо партизанського табору поступово звужувалося. Нестача боєприпасів та теплої одягу в умовах суворої зими 1941 – 1942 рр., а також безперспективність подальшої боротьби з ворогом на окупованій території при відсутності дієвої допомоги з боку місцевого населення змусило партизан залишити Полтавщину і прориватися за лінію фронту. Після наради, що відбулася 8 січня 1942 р. поблизу с. Журавного, загони І. Копьонкіна та І. Скобелева і Д. Безпалька вирушили за лінію фронту, а рештки полтавських партизанських загонів повернулися до лютенських лісів. Однак старі землянки виявилися зруйновані, а бази пограбованими. Тому рештки Миргородського і Комишнрянського партизанських загонів повернулися до своїх районів, а Гадяцький загін, що на той час налічував лише 30 бійців, вирушив до Веприцьких лісів. Біля хутора Веселий, що під Вельбіркою, відбувся бій, в результаті якого загинуло 16 партизан та секретарі Полтавського підпільного обкому КП(б)У С.Ф. Кондратенко і Г.Ф. Яценко. Таким чином широкий партизанський рух на Гадяччині було ліквідовано.¹⁵⁶

¹⁵⁶ Пустовіт Т., Шахова Т. Партизанські загони Полтавщини (До Дня партизанської слави та 67 річниці визволення Полтави від німецько-фашистських загартників) // Край. – 2010. – № 78 (84). – жовтень. – С. 7 – 10; Ревезук В., Кочерга Н. Партизанська боротьба на теренах Гадяцького району (осінь 1941 – зима 1942 рр.) // Полтавський краєзнавчий музей: Збірник наукових статей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. Випуск VI / Редкол. : Ю.В. Волошин, А.М. Киридон, В.О. Мокляк та ін. – Полтава: Дивосвіт, 2011. – С. 256 – 267.

Свідченням цих подій є ряд об'єктів культурної спадщини на території Гадяччини. В місті Гадяч встановлено пам'ятну дошку на честь підпільних партійних організацій Гадяцького району. На східній околиці села Вельбівка є знак, що засвідчує пам'ятне місце останнього бою партизанів із німецькими карателями. У селі Книшівка означене пам'ятне місце, де проходила нарада командирів партизанських загонів та Полтавського підпільного обкому КП(б)У. У Плішивці – місця будинків, у яких знаходилися конспіративні квартири секретарів Полтавського підпільного обкому КП(б)У С.Ф. Кондратенка та Гадяцького підпільного райкому В.М. Степаненка. Могили партизан віднайдені і в інших селах району.

Жорстокі бої точилися на території Гадяцького району під час його звільнення, свідченням цього є та кількість братських і одиночних могил, що виявлені й зберігаються в селах Гадяччини. Загалом пам'ятки – братські та одиночні могили, пам'ятники, пам'ятні та меморіальні знаки чи дошки встановлені в 59-ти населених пунктах району.

Основний меморіал, що увічнює трагедію цієї страшної війни знаходиться в центрі міста Гадяч. У його складі: братські могили радянських воїнів (1941, 1943), партизанів, підпільників, жертв нацизму (1941 – 1943); могила секретаря Гадяцького підпільного райкому КП(б)У Василя Михайловича Степаненка (1941); могила командуючого 47-ю Армією генерала Павла Петровича Корзуна (1943), який загинув від вибуху міни 16 вересня 1943 р. біля села Березова Лука; могила секретарів Полтавського підпільного обкому КП(б)У С.Ф. Кондратенка і Г.Ф. Яценка, пам'ятний знак полеглим землякам (1987) та пам'ятний знак «Втеча з пекла» (2010).

Вперше на території Полтавської області в категорії пам'ятки історії виявлено, обстежено і описано два нових об'єкти – кладовища. Місто Гадяч має два історичних кладовища – центральне міське, або ж Всіхсвятське та Єврейське.

Точний час виникнення центрального міського кладовища в місті Гадяч невідомий. Офіційно воно введене в дію в 1952 р. Однак наявність поховань другої половини ХІХ – початку ХХ ст. заперечує

чують цю дату. Після детального вивчення письмових та картографічних джерел із історії міста було встановлено, що у XVII – XVIII ст. поховання померлого населення Гадяча здійснювалося на кладовищах навколо міських приходських церков. Але, наприкінці XVIII ст., місто, що досить інтенсивно розвивалося, вже не могло дозволити собі такої розкоші як розміщення місць поховань у своїх межах. Тому, вірогідно, й

Центральне міське кладовище в м. Гадяч.

було прийнято рішення про винесення кладовища за межі Гадяча. Коли точно це сталося, ми не знаємо. Відомо лише, що на «Плані города Гадяча з приналежними до нього передмістями», укладеному в 1760-х рр. поручиком Пермського карабінерного полку Петром Кулябкою, воно відсутнє. Однак чітко локалізується місце, де воно виникло. Тут розміщується підварок полковника Гадяцького полку Антона Степановича Крижановського, який займав полковий уряд у 1762 – 1772 рр. Вперше згадує гадяцьке міське кладовище О. Шафонський в Топографічному описі Чернігівського намісництва 1786 р., де зазначає будівництво гадяцькою громадою в 1774 р. кладовищенської церкви в ім'я Сергія Чудотворця. Позначена ця ділянка, як окрема на плані Гадяча 1784 р., але на ній відсутня церква, що обов'язково повинна була тут бути. Однак, зауважимо, на цьому плані позначено лише два храми в межах фортеці й один у передмісті. Чітко виділене воно в «Топографічному описі Малоросійської губернії» 1798 – 1800 рр. Згадано також кладовищенську дерев'яну церкву в ім'я великомученика Георгія. Присутнє кладовище й на плані міста 1802 р. А, враховуючи «Відомість про церкви і монастирі Київської єпархії» 1778 – 1779 рр., у якій згадана церква відсутня,

можемо говорити про те, що кладовище виникло в проміжок часу між 1769 і 1774 рр.

Аналізуючи названі документи та джерела більш пізнього часу, й зокрема план м. Гадяч 1840 р., можемо також стверджувати, що відведена під час утворення кладовища земельна ділянка майже не змінила свого планування і залишилася практично в тих межах, що були визначені первісно. Нині загальна площа кладовища складає 9,64 га.

Із самого початку кладовище має власну церкву. Першою була дерев'яна церква в ім'я Сергія Чудотворця. Точна дата зведення наступного храму св. великомученика Георгія також невідома, але в 1798 р. він уже існує. У в 1836 р. було зведено нову муровану церкву в ім'я Всіх Святих. Відомо також, що в 1840 р. неподалік храму, в західному кутку кладовища існувала богадільня.

Розвідками 2005 – 2014 рр. на кладовищі виявлено 34 поховання, що мають історичну цінність.¹⁵⁷

Точний час виникнення другого міського кладовища – єврейського також невідомий. Після детального вивчення картографічних та письмових джерел з історії міста встановлено, що, вірогідно, як місцевий національний цвинтар воно виникло пізніше 1760-х рр. На «Плані города Гадяча з приналежними до нього передмістями», укладеному в 1760-х рр. поручиком Пермського карабінерного полку Петром Кулябкою, воно відсутнє. Однак чітко локалізується місце, де невдовзі виник цвинтар. Тут розміщуються старий монастирський двір, у якому живуть підсусідки Леонтій та Дмитро Реви та старий підварок сотника Гадяцької полкової сотні Івана Яковича Манка. Де у цей час здійснювалися захоронення померлих пред-

¹⁵⁷ *Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. : описово-статистичні джерела / упор., передмова Ананьєва Т. Б. – К. : Наукова думка, 1997. – 322 – 326 с., іл.; Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малья России, из частей коей оно наместничество составлено / Сочиненное Действительным Статским Советником и Кавалером Афанасием Шафонским с четырьмя географическими картами. В Чернигове, 1786 года / Издал М. Судуенко. – К.: в Университетской Типографии, 1851. – XXII+672 с.; Костюк В. Гадяч: Краєзнавчі розвідки. (Книга друга). – К.: КВІЦ, 2010. – 96 с., іл.*

обстеженнями, проведеними у 2005, 2006, 2007, 2008, 2011, 2014 рр., виявлено 20 надгробків, розташованих на первісних місцях поховань. Усі вони знаходяться навколо, або неподалік мавзолею Шнеура Залмана із Ляд. Місце поховання останнього відоме як місце паломництва представників єврейської громади світу з початку XIX ст.¹⁵⁸

В центрі міста на Соборній площі знаходиться також встановлений у 2004 р. пам'ятний знак учасникам бойових дій на території інших держав. На тій же площі й пам'ятний знак на честь 915 земляків, жителів міста та Гадяцького району, які брали участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській атомній електростанції, та населення, яке постраждало від наслідків Чорнобильської катастрофи.

Пошуковими роботами на території Гадяцького району виявлено також чотири об'єкти категорії «пам'ятки мистецтва». Це пам'ятники родині Драгоманових, пам'ятник генералу П.П. Корзуну, пам'ятник Т.Г. Шевченку та пам'ятник військовому конструктору М.Л. Духову.

Перший із них, у місті Гадяч, відкритий у 1958 р., увічнює пам'ять командуючого 47-ю Армією, генерал-лейтенанта Павла Петровича Корзуна, який загинув поблизу м. Гадяча 16 вересня 1943 р. Автори – скульптор І.І. Козловський, архітектор А.А. Заварзін.

Другий – встановлено 1981 р. в центрі села Веприк на честь Миколи Леонідовича Духова – видатного вченого, конструктора бронетехніки, ядерної та термоядерної зброї, тричі Героя Соціалістичної Праці, члена-кореспондента Академії наук СРСР, генерал-лейтенанта інженерно-технічної служби, одного з тих, хто створював і зміцнював оборонну потужність країни під час Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. та «холодної війни». Автори – скульптор М.А. Щербаков, архітектор А.Ф. Ануфрієв.

Третій – у місті Гадяч, відкритий у 1995 р. увічнює пам'ять про славетну родину, яка дала Україні й світові такі імена як Михайло

¹⁵⁸ Шнеуръ (Шнеоръ) Залман б. Барух // Еврейская энциклопедия. Т. XVI. – Шемирамотъ – Вссопъ. Алфавитный указатель / под общ. Ред. Д-ра Л. Каценельсона. – СПб.: Издание Общ-ва для Научн. Еврейск. Изданий и Издат-ва Брокгаузъ-Ефронъ, Б.р. – 428 стб.+212 с., ил. – Стб. 55 – 60; Костюк В. Гадяч: Краєзнавчі розвідки. (Книга друга). – К.: КВІЦ, 2010. – 96 с., ил.

Петрович Драгоманов, філософські, історичні, соціологічні праці якого формували політичну еліту України початку ХХ ст.; Ольга Петрівна Драгоманова-Косач – відома як Олена Пчілка, відома українська поетеса, письменниця, громадська діячка; та Леся Українка (Лариса Петрівна Косач-Квітка) – українська поетеса. Автори цього монументу в центрі Гадяча – скульптор І.М. Копайгоренко, архітектори В.С. Богдановський, І.В. Сидоренко.

Пам'ятник родині Драгоманових у м. Гадяч.

І останній, четвертий – Тарасу Григоровичу Шевченку, роботи полтавського скульптора М.К. Посполітака відкрито в місті Гадячі 19 листопада 2013 р.

Гадяцький район має 26 пам'яток цивільної та культової архітектури. Це громадські будівлі: у т.ч. адміністративні споруди, лікарні, школи, заводи, садиби та культові: синагога, церкви. Найбільше об'єктів, що відносяться до цивільної архітектури, збереглося в місті Гадячі. Тут ми маємо зведеної, ймовірно, в середині ХІХ ст. в стилі неоампір будинок колишнього Гадяцького повітового дворянського зібрання, збудований у середині ХІХ ст. будинок Гадяцького повітового земського суду,

*Пам'ятник Т.Г. Шевченку в м. Гадяч.
Скульптор М.К. Посполітак.*

будинок редакції газети «Рідний край», будинок купця В.І. Варшавського середини ХІХ ст. – колишні Гадяцькі торгові ряди, комплекс споруд Гадяцької повітової лікарні 1914 р. та туберкульозного санаторію 1913 р.

Збереглося на території району два зразки так званого промислового будівництва – будівля Гадяцького спиртзаводу, датована 1890-м роком, та цукрового заводу Веприцького акціонерного товариства 1900 р. побудови.

Будинок Гадяцького спиртзаводу зведений у 1890 р. Цегляна споруда в стилі провінційної еклектики. Головний фасад розділений на три ризаліти: двоповерховий центральний об'єм і одноповерхові бокові крила. Споруда в плані – видовжений прямокутник. Прямокутні вікна першого поверху оброблені лиштвом із замковим каменем та лучковими сандриками й мають підвіконні вставки. Складні карнизи одноповерхових споруд виконані напуском цегли й прикрашені поребриком, стіни розчленовані плоскими пілястрами. Двоповерховий центральний ризаліт на всю висоту прикрашений плоскими пілястрами та завершується складним карнизом і ступінчастим аттиком з металевим кованим парапетом досить цікавого малюнку (нині втрачений). Перший і другий поверхи візуально розділені мереживом із фігурної кладки. Вікна другого поверху мають меншу висоту, ніж першого, однак мають таке ж обличчювання. Споруда є досить цікавим зразком місцевої архітектури.

У місті Гадяч маємо будівлю колишньої Гадяцької жіночої гімназії 1911 р. та будинок початкової школи 1872 р., а в селі Лютенька збудований у 1900 р. будинок церковно-приходської школи та Лютеньської міністерської школи 1907 р.

Збереглося також три зразки садибного будівництва. Це садиби родини Малюкових у селах Веприк 1805 р. побудови, та Бобрик 1807 р. У селі Максимівка – садиба А.К. Кривошеїна, датована другою половиною ХІХ ст.

Найкраще з них збереглася садиба Масюкових у селі Бобрик. Знаходиться вона в центрі села навпроти адміністративного приміщення Бобрицької сільської ради.

Головний садибний будинок зведений у 1805 – 1807 рр. коштом колишнього предводителя дворянства Гадяцького повіту поміщика С.П. Масюкова в стилі раннього класицизму. Це прямокутна в плані цегляна споруда з дво-поверховою центральною частиною та одноповерховими крилами та з анфіладною системою внутрішнього планування.

Головний фасад будинку прикрашено шестиколонним портиком доричного ордеру, що завершується ступінчастим аттиком. Перед ним, на відстані 4 метрів, встановлено чотириколонний портик із

*Садибний маєток родини
Масюкових в с. Бобрик.*

трикутним фронтоном. На рівні другого поверху він утворює балкон, який є одночасно покрівлею над пандусом для під'їзду екіпажів до головного входу. Парковий фасад також має шестиколонний портик доричного ордеру, що завершується ступінчастим аттиком. Стіни першого і другого поверхів будинку завершуються модульйонами у вигляді прямокутних кронштейнів. Високі прямокутні вікна бокових крил першого поверху прикрашені трикутними та лучковими сандриками, що чергуються. Під одноповерховими боковими крилами розміщені самостійні господарські приміщення.¹⁵⁹

Садиба в селі Веприк належала тій же родині і була зведена кількома роками пізніше. На жаль, центральний садибний будинок, зазнав змін – у радянський час було здійснено перепланування внутрішнього простору з пристосуванням до потреб навчального закладу, здійснено добудову другого поверху на одноповерхових частинах будинку та ліквідовано ампірний вхідний портик. Однак

¹⁵⁹ Полтавщина: Енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. – К.: «Укр. Енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1992. – 1024 с., іл. – С. 518; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. Т. 3. – К.: Будівельник, 1983. – 338 с., ил. – С. 283.

на відміну від Бобрицької садиби тут ми маємо збережені господарські служби маєтку.

Стосовно садиби Аполлона Костянтиновича Кривошеїна в селі Максимівка то зберігся лише центральний садибний будинок споруджений у другій половині XIX ст. Будівля одноповерхова, прямокутна, зведена із цегли. Має досить високий цоколь. Фасад прикрашений ганком із шести колон тосканського ордеру. Прямокутні вікна й двері виконані без прикрас. Стіни завершуються розвиненим карнизом. Вцілому будівля є досить цікавим зразком провінційного садибного будівництва.

Досить багатий Гадяцький район на культову архітектуру. На його території збереглося одинадцять культових споруд – синагога в місті Гадяч та десять церков у місті Гадяч (2) і в селах Бобрік, Вельбівка, Веприк (2), Лютенька (руїни), Плішивець, Харківці та Ціпки.

Синагога в місті Гадяч була збудована в XIX ст. в стилі неокласицизму і мала задовольняти релігійні потреби єврейської громади міста. Це півтораповерховий, цегляний, прямокутний у плані будинок. Зовні збережений майже без змін. Внутрішня частина повністю перепланована в радянський час.

Із церковних споруд досить цікавою є мурована Всіхсвятська церква в м. Гадячі. Це цегляна споруда збудована в 1836 р. коштом релігійних громад церков м. Гадяч та «доброхотных дателей» в якості кладовищенського храму для відправлення церковної служби перед похованням небіжчиків на кладовищі та інших заупокійних відправ. Зведена в стилі класицизму і збереглася майже без змін. Єдина перебудова стосувалася ганку коли в процесі експлуатації будівлі простір між колонами було закладено цеглою з метою облашту-

Церква Всіх святих у м. Гадяч.

вання тамбуру та топочної. Всередині споруди зберігся дерев'яний двоярусний іконостас XIX ст. та розписи XIX ст. куполу – сидяча фігура «Господь Саваоф» із благословляючою десницею, два ангели з лавровими гілками та янголятка. Збережені також розписи барабану і «Таємна вечеря» у тамбурі над входом до внутрішнього простору церкви.¹⁶⁰

Досить добре збереглася дерев'яна церква, споруджена в ім'я Святої Живоначальної Трійці в селі Вельбівка. Храм мав типовий як для свого часу вигляд. До центральної, квадратної в плані дільниці зі сходу, півдня, півночі та заходу було прибудовано дещо менші за розміром прямокутні притвори. Функції вітваря виконував східний притвор. Три інших були прикрашені чотириколонними портиками з трикутними фронтонами. Над середохрестям за допомогою парусів був встановлений восьмигранний світловий барабан, площини якого прикрашали аркові вікна, а покрівля мала наметову форму, що завершувалася декоративним восьмигранним ліхтариком, увінчаним маківкою з хрестом. У 1869 р. до західного притвору була прибудована дерев'яна, двоярусна, квадратна у плані дзвіниця, перший ярус якої слугував основним входом до церкви.¹⁶¹

Два храми збереглися в селі Веприк. Обидва муровані. Перший із них – в ім'я Святого Миколая зустрічає подорожніх уже на в'їзді в село. Був збудований у 1823 р. в стилі ампір. Церква – хрещата в плані, однобанна, з подовженою західною частиною, що увінчується дзвіницею, споруда. Її північно-західний і південно-західний западаючі кути між сторонами хреста заповнені невеликими камерами, що в плані мають вигляд четверті кола й використовувалися як ризниця та паламарня. Північний, південний та західний фасади оздоблені чотириколонними портиками зі спареними колонами та

¹⁶⁰ Грановский А. Полтавская епархия в ее прошлом (до открытия епархии в 1803 г.) и настоящем (Историко-статистический опыт). Вып. I. – Полтава: Типолитогр. М. Л. Старожицкого, 1901. – С. 296; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. Т. 3. - К., 1985. – 337 с., ил. С. 286.

¹⁶¹ Грановский А. Полтавская епархия в ее прошлом (до открытия епархии в 1803 г.) и настоящем (Историко-статистический опыт). Вып. I. – Полтава: Типолитогр. М. Л. Старожицкого, 1901. – С. 299.

завершуються трикутними фронтонами. Центральний простір середохрестя – круглим світловим барабаном, що має 8 аркових вікон і перекритий напівсферичним куполом із восьмигранним декоративним ліхтариком. Квадратна в плані дзвіниця має дзвоновий поверх на другому ярусі й завершується невеликим напівсферичним куполом із високим шпилем, що увінчувався хрестом.¹⁶² Тривалий час церква не використовувалася й зазнавала руйнації і лише останнім часом розпочалася її відбудова.

Досить добре зберігся комплекс церковних споруд Успенської церкви в центрі Веприка.

Найдавніша згадка про ще дерев'яну церкву в ім'я Успіння Пресвятої Богородиці в сотенному містечку Веприк Гадяцького полку відноситься до 1734 р. У 1769 р. її було розібрано. Натомість у 1781 р. коштом бунчукового товариша Прокопа Леонтійовича Масюка (Масюкова) збудовано новий дерев'яний храм, який проіснував до 1821 р. 23.05.1815 р. на кошти поміщика Семена Прокоповича Масюкова розпочато будівництво мурованого храму. 1821 р. будівельні роботи закінчено й храм освячено єпископом полтавським Мефодієм (Піснечевським), про що свідчить пам'ятна дошка із текстом всередині церкви: «Начата постройкой 23 мая 1815 года – окончена 1821 год. Освящена епископом Полтавским Мефодием». Новий храм споруджено в стилі ампір. Це одnobанна споруда, що зі східної частини

Миколаївська церква в с. Веприк.

¹⁶² Грановский А. Полтавская епархия в ее прошлом (до открытия епархии в 1803 г.) и настоящем (Историко-статистический опыт). Вып. I. – Полтава: Типо-литогр. М. Л. Старожицкого, 1901. – С. 317 – 318; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – К.: Будівельник, 1985. – Т. 3.

має напівкруглу вітарну апсиду та прямокутну західну частину. Центральний простір середохрестя замкнутий між чотирма пілонами, що завершуються арками, на які спирається високий циліндричний світловий барабан, вкритий напівсферичним куполом, увінчаним декоративним восьмигранним ліхтариком і досить великим «підхрестним» яблуком з хрестом. Стіни світлового барабану прикрашені чотирма високими арковими вікнами та чотирма напівкруглими нішами меншого розміру, між якими розміщені вісім плоских пілястр, котрі завершуються капітелями коринфського ордеру. Завершується стіна барабану карнизом з модульйонами. Фасади пам'ятки вирішені в ордерній системі, стіни мають двоярусне членування. Вітарна апсида обрамлена шістьма колонами, південний та північний фасади мають чотириколонні портики. Західний – 2 ряди колон, перший із яких, основний, має шість рядів колон і увінчаний трикутним фронтоном, а другий – чотириколонний, з лучковим фронтоном. Усі колони коринфського ордеру. В інтер'єрі західна частина храму розділена колонами на три нефи. У 1917 – 1926 рр. коштом парафіян інтер'єри церкви були розписані художниками Біликами. Розписи збереглися. Під церквою знаходиться викладений із цегли та оштукатурений склеп для поховань, в якому знаходяться три надгробки один із яких належить дружині генерал лейтенанта Неверовського – Єлизаветі Олексіївні Неверовській, яка померла в 1853 р.¹⁶³

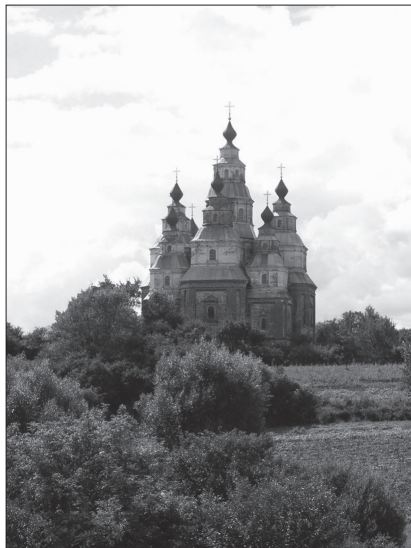

Церква Успіння Пресвятої Богородиці в с. Верприк.

163 Грановский А. Полтавская епархия в ее прошлом (до открытия епархии в 1803 г.) и настоящем (Историко-статистический опыт). Вып. I. – Полтава: Типо-литозр. М. Л. Старожицкого, 1901. – С. 317; Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малья России, из частей коей оно наместничество составлено / Издал

Успенська церква цікава ще й тим, що тут повністю зберігся увесь комплекс споруд церковного двору з дзвіницею, огорожею, всіма спорудами і службами та невеликим цвинтарем.

Унікальною в своєму роді є церква в селі Плішивець. Споруджена на місці старої дерев'яної церкви в 1902 – 1906 рр., вона увібрала в себе риси української козацької дерев'яної архітектури. Зразком для неї став відомий дерев'яний Троїцький собор у місті Новомосковську (тепер Дніпропетровської області), споруджений Якимом Погрібняком у 1773 – 1779 рр. коштом Запорозької Січі. Уродженець села, а на час спорудження храму єпископ Можайський і вікарій Московський Парфеній Левицький, до якого звернулися односельці з проханням допомогти у спорудженні церкви, відгукнувшись на прохання направляє до села архітектора-художника І. С. Кузнецова – члена Товариства Петербурзьких художників і архітекторів. Останній зміг не лише

Церква Покрова Пресвятої Богородиці в с. Плішивець.

запроекувати в камені точну копію знаменитої козацької церкви, щоправда у зменшеному розмірі – 2/3 від об'єму оригіналу, але й удосконалив силует майбутнього храму. По завершенні будівництва перед громадою постала монументальна дев'ятибанна споруда, що підіймалася на горі над р. Псел і яку було видно за багато кілометрів. Покровська церква – мурована, хрещата в плані чотиристопна, дев'ятикамерна, дев'ятибанна споруда. Всередині храму в вівтарі знаходяться дві квадратні, а всередині – дві круглі колони. Пірамі-

М. Судієнко. – К.: В Ун-й Типогр., 1851. – С. 609; *Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР*. – К.: Будівельник, 1985. – Т. 3.

дальність композиції підкреслюється залами тісно поставлених одна до одної рівновеликих бань. Стіни оброблені плоскими лопатками, що завершуються декоративними карнизами, а вікна з напівкруглим завершенням декоровані обрамленням із лекальної цегли, виконаним у формах Українського бароко. Відомий дослідник українського мистецтва та архітектури В. Чепелик характеризував споруду як єдиний в Україні храм, що був зведений у стилі Українського модерну.¹⁶⁴

Покровська церква в с. Плішивець єдиний в Україні мурований дев'ятибанний храм, що зберігся до нашого часу.

Досить добре збереглася дерев'яна церква Різдва Пресвятої Богородиці в селі Харківці. Це вже не перша церква в селі. Зведена вона в 1889 р. Це – дерев'яна, п'ятидільна, одноверха споруда на мурованому цоколі з прибудованою дзвіницею. До центральної, квадратної в плані, дільниці прибудовані прямокутні приділи. Східний – вівтарна частина, південний і північний – мали бокові входи, що завершувалися фронтонами, до західного прибудована квадратна в плані двоярусна дзвіниця, перший ярус якої слугував головним ходом до храму та з трьох сторін прикрашався трикутними фронтонами. Другий – дзвоний ярус, восьмигранний у плані, з яких чотири грані мають великі віконні прорізи, орієнтовані по сторонах світу, щоб звук від дзвонів розповсюджувався якнайдалі. Вікна прикрашені кілеподібними на-

Церква Різдва Пресвятої Богородиці в с. Харківці.

¹⁶⁴ Грановский А. Полтавская епархия в ее прошлом (до открытия епархии в 1803 г.) и настоящем (Историко-статистический опыт). Вып. I. – Полтава: Типо-литогр. М. Л. Старожицкого, 1901; Левицкий О. Новый храм в старом украинском стиле: Покровская церковь в селе Плишвице, Полтавской губ. – К.: Типогр. т-ва «Просвещение», 1907. – 16 с., ил.

личниками, а стіни, в які вони вставлені, трикутними фронтонами. Дзвіниця має восьмигранне наметове покриття з шоломоподібною маківкою та хрестом. Над центральною дільницею вставлений восьмигранний світловий барабан, площини якого мали великі вікна з лучковим завершенням і кілеподібними наличниками. Стіни завершувалися трикутними фронтонами. Світловий барабан мав восьмигранне наметове покриття з шоломоподібною маківкою та хрестом. Стіни першого ярусу мають досить великі вікна з трапецієподібним завершенням, фігурні наличники з трикутними фронтонами. Обшивка стін має горизонтальне членування, а вугли оброблені пілястрами з канелюрами.¹⁶⁵

Не зважаючи на те, що в процесі ремонтно-реставраційних робіт були змінені завершення як храму, так і дзвіниці, споруда донині залишається цікавим прикладом храмової дерев'яної архітектури другої половини ХІХ ст.

Із категорії пам'ятки техніки гадяцький район має лише два об'єкти – трактор «Універсал-2» в м. Гадяч та залізничний насип 1914 – 1915 рр. в с. Хитці.

Перший із них встановлено у 1974 р. на честь трудових подвигів механізаторів організованої 16 серпня 1931 р. Гадяцької машинно-тракторної станції.¹⁶⁶

Другий – залізничний насип знаходиться в межах села Хитці й проходить із північного заходу на північний схід. Масове будівництво залізничних доріг на Полтавщині, як і на всій території Російської імперії розпочалося в кінці ХІХ ст. У 1893 р. на території Полтавської губернії розпочалося будівництво відрізу залізничної

¹⁶⁵ Свідчення голови Харківської сільської ради Вакуленка С.В. // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею; Грановский А. Полтавская епархия в ее прошлом (до открытия епархии в 1803 г.) и настоящим (Историко-статистический опыт). Вып. I. – Полтава: Типо-литогр. М. Л. Старожицкого, 1901. – С. 304; Левченко І. Друге народження Харківського храму.// Зоря Полтавщини. – 1997.– № 57 (1868). – 15 квітня. – С. 3.

¹⁶⁶ Свідчення Ляшенко Наталії Валеріївни, 1975 р. н. // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею; Копотун І. А. Від сохи до рала, або історія індустріалізації сільського господарства Полтавщини. – Полтава: ВАТ «Видавництво «Полтава», 2006. – С. 151.

колії Лохвиця – Лебедин. Безпосередньо причетним до будівництва виявився власник маєтку в селі Максимівка Аполлон Костянтинович Кривошеїн (19.12.1833, м. Миколаїв Чорноморської губ. – 12.11.1902, м. Шклов Могильовської губ.) – російський державний діяч, високопосадовець. Але на цьому етапі будівництва колія була доведена лише до міста Га-

Залізничниця насип 1914 – 1915 рр.
в с. Хитці.

дяч. У 1894 р. були споруджені лінії Лохвиця – Гадяч, Кириківка – Охтирка, Боромля – Лебедин. Згодом виник інший проект, згідно з яким планувалося будівництво відрізка Гадяч – Охтирка. Його почали прокладати в 1914 – 1915 рр. Уже стояли «бики» – опори, що повинні були підтримувати мости через річки Грунь та Псел. Були прорубані просіки, споруджені земляні насипи. Однак через події Першої світової війни будівництво було припинене. Донині в селі Хитці зберігся насип висотою 7 – 8 та шириною до 10 м. Збереглися комунікації, що вберігають його від розмивання, тунелі, через які проходять вулиці села та залишки залізобетонного мосту через річку Псел. Залишки цього будівництва збереглися і в інших місцях району. Подібний до хитцівського тунель зберігся в селі Максимівка.¹⁶⁷

Окрім вищезгаданих об'єктів культурної спадщини на території Гадяцького району виявлено іще чимало могил, пам'ятників,

¹⁶⁷ Свідчення жителів с. Хитці: Древаль М.Д. (1937 р.н.), Микитенко І.Ф. (1925 р.н.), Микитенко М.П. (1926 р.н.), Змага М.В. (1931 р.н.) // Робочий архів науково-методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею; Архів Хитцівської ЗОШ I – II ступенів; Ф.А.Брокгауз, И.А.Эфрон. Энциклопедический словарь. Т. 32: Коялович-Кулон. – С.Пб.: типо-литогр. И.А. Эфрон, 1895. – С. 740; Опришко І.М. Звичайне українське село Петрівка-Роменська. – Гадяч, видавництво «Гадяч», 2012. – С. 23.

пам'ятних знаків та меморіальних дощок, що є свідками багатой історії Гадяцького краю. Звичайно, що виявити всього не вдалося, але це справа майбутніх пошукових робіт майбутніх дослідників.

Так, на центральному міському кладовищі міста Гадяча знаходяться поховання гадяцького краєзнавця О.П. Костяна, товаришки Лесі Українки А.С. Макарової, заслуженого працівника культури України, директора Гадяцького культосвітнього училища ім. І.П. Котляревського М.М. Плутенка, відомого українського художника М.Ф. Позивайла. У селі Лютенька поховано кобзаря П.І. Гузя. В Ціпках – педагога, поета та краєзнавця Г.А. Шанька.

Чотири об'єкти розповідають про Героїв Радянського Союзу Гадяччини. Це могили Героїв Радянського Союзу М.Ф. Лимоня та М.С. Чирки на гадяцькому кладовищі. В селі Лютенька встановлено

Могила А.С. Макарової в м. Гадяч.

пам'ятник земляку Герою Радянського Союзу М.Л. Величаю, а в селі Петрівка-Романська Герою Радянського Союзу М.Є. Пигиді, який загинув у районі хутора Чернече Петрівсько-Роменської сільської ради, і був похований у братській могилі в с. Петрівка-Роменська Гадяцького району.

Про трудові звершення гадяччан свідчать сім могил Героїв Соціалістичної Праці. На кладовищі міста Гадяч знайшли відпочинок М.К. Андрієвський та М.О. Чирвон. В Книшівці спочиває Герой Соціалістичної Праці І.П. Інзик. У Лютеньці склали натруджені руки Герої Соціалістичної Праці І.Ф. Савченко та Г.М. Скаженик, в Рашивці – Герой Соціалістичної Праці М.Н. Сімінко, а в Хитцях – Герой Соціалістичної Праці А.І. Шиш. Вічна їм слава і спокій.

У місті Гадяч в центрі на Соборній площі на фасаді Гадяцького районного будинку культури встановлено меморіальну дошку на

честь геніальної Лесі Українки, яка частину свого життя провела в місті.

Лютенька також увічнила свого всесвітньо відомого земляка, людину, якій належить честь винаходу, розробки і застосування реактивної артилерії, О.Д. Засядька. На фасаді Лютенської загальноосвітньої школи I-III ступенів встановлено меморіальну дошку відомому земляку, а в центрі села, біля сільської ради знаходиться пам'ятний знак на честь винахідника).

Є на Гадяччині і пам'ятники відомим особистостям. У Гадячі стоїть пам'ятник Т.Г. Шевченку роботи відомого полтавського скульптора М.К. Посполітака. Є пам'ятник Т.Г. Шевченку і в селі Березова Лука. Його автор – скульптор В.Д. Микитенко. В селі Бобрік односельці поставили пам'ятник Д.М. Діхтярю, земляку, який загинув у роки громадянської війни. Веприк також увічнив свого земляка, відомого конструктора М.Л. Духова, а в Гадячі поставили пам'ятник генерал-лейтенанту П.П. Корзуну, який загинув на підступах до міста. У тому ж таки Гадячі, на території туберкульозного санаторію стоїть пам'ятник видатному вченому Р. Коху, а в селі Сватки уродженцю села, учаснику громадянської війни, комбригу, командиру 82-ї стрілецької дивізії Ф.Ф. Посю. Пам'ятники класикам російської літератури О.С. Пушкіну та О.М. Пешкову (Максиму Горькому) встановлені в селах Біленченківка та Середняки. Автор пам'ятника О.С. Пушкіну скульптор В.Д. Микитенко.

Пам'ятна дошка О.Д. Засядьку
в с. Лютенька.

Вісім молодих воїнів із Гадяцького району поклали своє життя під час Афганської війни, повернувшись додому, щоб навічно спочити у рідній землі. У місті Гадяч знайшли свій останній спочинок С.Г. Білоха, С.В. Козаченко та С.Д. Швидкий. В селі Біленченківка знаходиться могила О.І. Кравченка. У Римарівці – могила О.О. Полуношного, в Соснівці поховано В.М. Мисюру та К.М. Приходька, у Шагурці – О.Б. Колісника. Вічна їм пам'ять.

Збереглися на території Гадяцького району й 12 пам'ятників комуністичної доби. Ці люди ніколи не були не те що на Гадяцькій, а й на Полтавській землі, а можливо навіть і не чули, що існує такий край як Гадячина. Ці та подібні їм пам'ятники встановлювалися в рамках комуністичної ідеологічної політики з метою нав'язування широким народним масам комуністичної ідеології. Як правило їх виготовляли серійно на замовлення партійних органів чи колгоспів і радгоспів і встановлювали майже в кожному більш-менш значному населеному пункті. У Гадяцькому районі це сім пам'ятників «вождю світового пролетаріату» В.І. Ульянову (Леніну) в місті Гадяч і селах Великі Будища, Вельбівка, Веприк, Лютенька, Ручки та Тепле. Із них лише три роботи є авторськими. У місті Гадяч – автор лауреат Державної премії СРСР, скульптор П.Ф. Мовчун; в селі Великі-Будища – скульптор В.І. Чайка; в селі Лютенька – скульптор Р.С. Майко.

Також у місті Гадяч встановлено пам'ятник К. Марксу роботи полтавського скульптора М.І. Когана. У селі Краснознаменка – Ф.Е. Дзержинському, авторами якого є І.В. Федченко та І.І. Бунін; в Лисівці – С.М. Кострікову (Кірову) авторства скульптора С.В. Пиндри; в Харківцях – В.І. Чапаєву; в Бобрику – М.О. Щорсу. Останні два є класичними зразками серійного виготовлення.

І на закінчення. Звичайно, що пропонована увазі читача праця не є повним оглядом об'єктів культурної спадщини Гадяцького району. Повний він не може бути уже за своєю природою, адже з часом відшукуються нові пам'ятки, старі набувають нового звучання, встановлюються нові меморіальні та пам'ятні дошки, пам'ятні знаки чи пам'ятники.

Наукове видання

МОКЛЯК Володимир Олександрович

**ОБ'ЄКТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ
ГАДЯЦЬКОГО РАЙОНУ**

Коректура авторська
Комп'ютерне верстання Кулинич Є.

Підписано до друку 11.09.2014 р.
Формат паперу 60×84/16.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 5,0. Тираж 300 пр. (1-й запуск 1–50).
Зам. № 9016.

Видавець і виготовлювач ТОВ «АСМІ».
36011, м. Полтава, вул. В. Міщенко, 2.
Тел./факс: (0532) 56-55-29.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК №4420 від 16.10.2012 р.

ISBN 978-966-182-302-9